

קדושתא לשבת וַיֵּסַע – לרבי אלעזר ברבי קליר

נפש

לאבי מורי ר' צבי יהודה בן מורנו הרב ר' אשר זליג לפלר
שנפטר בי"א סיון תשנ"ג
ממנו ינקתי ראשית דעת בתורה בכלל ובפיוט בפרט,
אף תחילת מלאכתי בפיוטים אלו – בעזרתו באה לעולם
תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

כמדומה, שאין לך מתפלל אשכנזי שלא שמע על הפייטן ר' אמתי ברבי שפטיה, מחבר הסליחה הידועה
"אזכרה אלוקים ואהמיה". אך מעטים ידעו להשיב אם ימשיכו וישאלו אותם אימתי חי ר' אמתי זה. גם
ר' וולף היידנהיים, מפרש הפיוטים המפורסם שערך ב"מבוא הפיוטים" את רשימת פיוטיו, לא הזכיר
שום פרט היסטורי, ואכן, עד שנתגלתה "מגילת אחימעץ" לא נודע עליו מאומה.

מחבר המגילה, ר' אחימעץ ברבי פלטיאל, היה צאצא של גבורי מגילתו, שרצה "היחס לבקש" וערך
מעין היסטוריה של אבותיו, ממנו למדנו כי ר' אמתי דידן חי בימי בסילאוס הראשון, דהיינו בין שנת
867 ל-886 לספירת העמים – ד' אלפים תרכ"ז-תרמ"ו לבריאה.

בין פיוטיו של אמתי זה, מצאנו "יוצר לשבת דויסע". בני ארץ-ישראל לא קראו בשבת מצוינת אלא
את הקריאה המיוחדת לשבת זו, וכפשוטה שלמשנתנו (מגילה ג, ב) "קורין בפרשת שקלים... זכור...
פרה... החודש... לכל מפסיקין", אלא שהיו בא"י שלא פסקו כמשנתנו "בחמישית חוזרים לכסדרן" אלא
המשיכו – עד השבת שלאחר הפסח – בקריאות מיוחדות, וראה להלן בגוף המאמר.

למדנו שבמקומו ובזמנו של ר' אמתי עדיין נהגו לראות בשבת זו – שבת דויסע – שבת מיוחדת
שיש לחבר לכבודה פיוטים מיוחדים.

במאמרי זה מפרסם אני קדושתא לשבת זו לר' אלעזר ברבי קליר. אין בידי הוכחה כי נהגה קדושתא
זו אי פעם באיטליה-אשכנז, אך למרבה הפלא נמצא במחזור נירנברג (שנכתב בשנת צ"א-1331) סלוק
ללא כותרת שעל פי תכנון נועד לשבת זו, המעיין בו ימצא כי מקביל הוא לסלוק שכתב הפייטן יוסף
ברבי ניסן לסדר "הנני ממטיר", קדושתא אחרונה זו מצויה בידי, רובה ככולה, ומתכוון אני לההדירה
בעז"ה. מתקבל על הדעת שפייטן חשוב זה, שפייט יוצרות לכל סדרי המחזור התלת-שנתי¹, פייט גם
קרובות לכל הסדרים הללו, רק הקדושתא לסדר יחיד זה נשארה בידנו. במאמרי מראה אני, כי אף מכתבי
היד ששרדו ניתן לראות שנשתמשו בקדושתא זו שמוש משני לשבת "ויסע משה", אף מכאן נסיק שזכרה
של שבת מיוחדת זו נשתמר שנים ארוכות בזכרו של עם ישראל.

בפירושי השתדלתי לפרש את דברי ר"א הקליר ולחשוף את מקורותיו, לעיתים רחוקות לא נמצא לי
מקור אלא במדרשים תימניים נידחים, דבר שיצא ללמד על חשיבותם של מדרשים אלו.

1 שרידיהן של היוצרות נתפרסמו בידי ע' פליישר בספרו "היוצרות בהתהוותם והתפתחותם (ירושלים תשמ"ד,
עמ' 729-712) וראה מה שכתב על פייטן חשוב זה, בעמ' 112-111 שלספרו.

בנספח למאמר, מפרסם אני שריד מקדושתא נוספת לשבת ויסע דידן, השריד נמסר לי בשעתו ע"י פרופ' ע' פלישר ז"ל (ותהיינה שפתותיו דובבות בקבר). לצערי נשתמר שריד להיטי הקדושתא בלבד², כך שאין לדעת מי חיברה, והאם קדומה היא לקליר, נתחברה על ידי, או מאוחרת היא לתקופתו. נקווה, כי לעתיד יתגלו לנו חלקים נוספים אף לגדם קדושתא זה.

בסיומה שלעבודתי מודה אני למי שנתן חלקי בתורתו וכשם שזיכני לסיים מאמר זה – יזכני לסיים מאמרים וספרים אחרים בכי טוב. מחזיק אני טובה מרובה למערכת "ירושתנו" על הטיפול המסור בכתב ידי, על העבודה הטכנית והיעילה ועל הסבלנות וארך הרוח שגלו בזמנה של ההדפסה המיגעית.

הקדמה

העוסקים בפיוטי הגניזה מכירים לבטח את הקונטרס Oxf. d, 41(2914) דפים 29-56,³ לפנינו שרידי "מחזור גדול"⁴ הכולל שבעתא אחת וקדושתא אחת לכל שבת מארבע הפרשיות, וקדושתא לראשון של פסח שלא נותרה בידינו בשלמותה, בין דפיה נוסף "מחזור קטן" ובו מערכת יוצרות לשבתות אלו, קדושתא לשבת החמישית (השבת הפנויה לפני שבת הגדול) "ראה ראיתי"⁵ ושבעתא לששית שבהן (שבת הגדול דידן) "ויהי בחצי הלילה".

המשך מחזור נאה זה אינו בידינו, אך רשאים אנו לשער שלאחר שהשלים מעתיק "המחזור הגדול" קדושתא לשביעי של פסח, הוסיף בעל "המחזור הקטן" יוצרות וקדושתא לשבת "ויסע

2 הפיוט השביעי בקדושתא מכונה בשם "רהיט" (וראה בגוף המאמר), פייטני התקופה הקלאסית לא חתמו את שמם אלא בחוליה האמצעית שבה, כלומר בפיוט השלישי, הרביעי או החמישי. ודאי שאין אנו יכולים לזהות מחברה שלקדושתא קדומה אם הפיוט השביעי בלבד הגיע לידינו.

3 הקונטרס תואר פעמים רבות, נזכיר את שכתבה ש' אליצור, "בתורה ושיר", ירושלים תשנ"א, עמ' 14-15, היא הדגישה שכתב היד נכתב בשני שלבים, בשלב הראשון הועתקו בו שבעתא וקדושתא לכל שבת מארבע הפרשיות, ולאחריהם קדושתא לראשון של פסח, שלא נותרה בידינו בשלמותה. סופר מאוחר הוסיף בין דפיה, בין היתר, מערכת יוצר לכל אחת מארבע הפרשיות, בהן ניתן לקרוא, מראש הטורים, את השמות 'אלעזר' ו'קליר', לפעמים בתוספת 'חזק' לאחר כל שם. כמו כן נוספה קדושתא שכותרתה "ראה ראיתי ר' אלעזר" (בדפים 54 – 55 א), ולאחריה – נוספה שבעתא הנושאת את הכותרת "ר' אלעזר" ותחילתה "קל אביב חודש וגללה". שבעתא זו (כלשונו של ש' שפיגל שפרסמה בידה"מ (תרצ"ט) עמ' רפא-רפה) "נתיסדה על הפסוקים שה"ש ב, ח ושמות יב, כט. (היינו "ויהי בחצי הלילה", ב"ל) המבריחים את המחזורות בתחילתן ובסופן", וראה עוד להלן. אגב בספרה זה, (עמ' 14 הע' 14) רשמה אליצור מאמרים בהם הוזכר כה"י הנדון ומנתה פרסומים של פיוטים שבו.

4 בשם "מחזור גדול" מציע אני לכנות שרידי טומוסים (בעלי פורמט גדול, ע"פ רוב) בהם הועתקו שבעתות וקדושתות לחנוכה, ארבע הפרשיות, והחגים. שרידי טומוסים בהם יוצרות לשבתות הג"ל, ושבעתות וקדושתות לשבתות נוספות, יקראו שרידי "מחזור קטן" על שם הפורמט הקטן של דפיהם שנמצאו בגניזה, רשימה חלקית – בהמשך המאמר. באריכות אתיחס, אי"ה, לתופעה זו במבוא לשרידי שני "מחזורים גדולים" אותם מתכננים פרופ' י' יהלום ואני לפרסם במשך הזמן.

5 זהו הסדר שבכתב היד. ע' פלישר הזכיר ענין זה במאמרו "פיוט ותפילה ב'מחזור ארץ ישראל'", קרית ספר, סג (תשנ"ג), עמ' 241 הע' 193, אלא שפלט קולמוסו "אחרי השבעתא באה קדושתא..." ואין הדבר כן, מכיון שכך גם נטה להניח שהיו שתי קריאות אלטרנטיביות בא"י בשבת הגדול (ב"ויהי בחצי הלילה" וב"ראה ראיתי"). וראה גם דבריו שם בהע' 185 שבעמ' 240. אך כאמור, אין המצב כך ככה"י ויש לעדכן את מפת הקריאות בא"י על פי מה שכתבתי.

משה" היא השבת הראשונה שלאחר הפסח,⁶ קדושתא קלירית לשבת זו מפרסם אני, בעזרת ה', במאמר זה.

הקדושתא נתלקטה משרידי שלושה קונטרסים (או שמא, טומוסים) ואלו הם:

1. כת"י קמברג' H2, 55, כ"י קדום ויפה זה, נוקד מלכתחילה בניקוד א"י חלקי, ולאחר מכן נוספו בו סימנים טברניים מרובים. בדינו דפים נוספים מקונטרס זה, אף הם בקמברג' ומסומנים 10H10.7. בדפים אלו, הכוללים קדושתא ארמית קדומה לפרשת זכור (תחילתה "אגגי אמר הצדה"), לא נמצא אלא את הסימנים הארץ ישראלים שלנקדן הראשון, ואין בכך מן התימה; שכן קדושתא זו, שאין שם מחברה חתום בה, נתיינה, ועם הזמן הומרה באחרת, לא כך ארע לדף הקדושתא הקלירית; זו זכתה לתוספת של שינויי נוסח בטקסט, סימני דגש (בצורת א'), שוא נע (בצורת ב'), וסימני ניקוד טברניים נוספים שלעיתים אף הוצמדו למילים שנוקדו נקוד א"י קדום.⁷ בשני כתבי היד כאחד בולט השימוש בשיטת הכתיב המלא שבמלא: אותיות השימוש משמשות אף בהברות סגורות (ניבראו) ולאחר אותיות השימוש בכל"ם (מיסוף, בימצולות). הסופר אף משתמש באם קריאה י' לסימן צירי (חירץ=קֶרֶץ, ותשמידים). נציין גם כן כי בשני כתבי היד משתמש הנקדן בסימן הסגול-צירי (א') במילים במשקל סגולי גם כשאות גרונית בהם, כגון בכ"י H2, 55: פֶּגַע (פֶּגַע) ובכ"י 10H10.7: גֹּזַע הלחמי. אלא, שכפי שציין כבר י' יהלום, אפינית תופעה זו לשיטת הניקוד הא"י בכלל,⁸ לכתב היד דידן נוספו גם פירושי מילים: בראש הדף הובא הפסוק "ראיתי את יש' נפוצים",⁹ ככל הנראה כפירוש למילה "נפוצים" בטור 8 שפיט ה' שבקדושתא. וברוח שבין פיוט ה' לפיוט ו' נוסף פירוש למילה "לחלות" (שבטור 27 בפיוט ה') ("לחלות מן חֲלִי כהומצא", ואיני יודע האם הכיר הפרשן משפט

6 כבר בשנת תש"מ ציטט ע' פליישר את המשפט "שבת שלאחר הפסח נקרא שבת ויסע" מכ"י קונטנזה 67, דף 81, (ראה מאמרו 'עיונים במנהגי הקריאה של בני ארץ ישראל בתורה ובנביאים', ספונות, ס"ח א (טז), ירושלים 1980, עמ' 43), אלא שנדחק בפירוש המשפט. בהמשך המאמר יוכח כי מחזור ארופאי זה שמר מסורת ארץ ישראלית בה היתה אף שבת זו – שבת מצוינת והקריאה בה היתה בסדר "ויסע משה" (שמות טו, כב).

7 דפים אלו תוארו ע"י יהלום בספרו *Palestinian Vocalised Piyyut Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections*, דף הקדושתא שעסוקים אנו בה מופיע במספר סידורי 7 (עמ' 54), ודפי הקדושתא לזכור נושאים מספר סדורי 40 (עמ' 67-68), פרופ' יהלום מדגיש בתאור שני הקטעים כי סימן הסגול הארץ-ישראלי משמש גם במקום שוא נע. מדות הדף העוקבות את סימן קטע 40 (19.3 cm x 29.6 cm), השונות מן המדות העוקבות את סימן קטע מס' 7 (12 cm x 19 cm) אינן צריכות להטעות אותנו; זוהי טעות דפוס (או טעות שבמידה). לפני צלום שמדויתי כמדות המקור, ובמידה חוזרת מצאתי כי מדותיו של קטע 40 הם 12.5 cm x 19.5 cm, רק מספר השורות שבכל פריט ופריט שונה במקצת, אך ניכר כי המשרטט החליט להקטין את מידת השוליים העליונים כשהגיע לפיוטי השבת דידן, שני הפריטים גם יחד וזהו על ידי לראשונה באוסף תצלומי כה"י ע"ש ד' ייבין, ומחזיק אני טובה מרובה לפרופ' י' ייבין (ישלח לו ה' רפואה שלמה) שהעמיד אוסף חשוב זה לרשות הציבור.

8 בספרו (שנזכר בהערה הקודמת) עמ' 25.

9 מלכים א' כב, יז.

"חלי כהומצא" (במשמע מתיקות) במקור כל שהוא, או שמה מייצגת המילה "כהומצא" וריאנט למילה חורזת כל-שהיא בטורים 20-17 שבפיוט ה', ויש אם-כן, לקרוא "כהומצאו".

כה"י כולל את שרידי הקדושתא מאמצע פיוט ה' עד תחילת פיוט ז', ומהווה מקור יחיד לחלקים אלו. ככל הנראה אבד הדף הקודם לדף שבידינו כבר בזמן בו היה הקונטרס בשימוש, וסופר מאוחר (שניסה, בהצלחה די רבה, לחקות את כת"י הסופר המקורי) השלים את החסר בשורה התחתונה של הדפים, מכיון שכך, נמצא בשוליו התחתונים של עמוד ב' את המילים "לא היו מפקדים, ובזאת הוללו כי קשבו לְנוֹקְדִים", לפנינו שריד מפיוט ד' כמוכח מהטורים השלמים של פיוט זה ששרדו בכ"י פירקוביץ, בעקיפין מוכח מכאן הקשר בין תוכן כ"י זה, חסר הכותרת, לתוכנו של כ"י פירקוביץ הנושא כותרת מתאימה. צילום כה"י מופיע בסוף המאמר, תודתי לספריה בקמברידג' על הרשות לפרסם את תוכן כה"י ואת צילומו.

2. כ"י אוקספורד f.102 דפים 25-26. בדף 25 נמצא חלק שני של שרשרת פסוקים שלאחר המחיה בקדושתא דידן ובסופו ה-כרוג' למחיה, לאחריו – המשלש ושני פסוקים שבחתימתו, לפיוטים אלו – מקבילה בכ"י פירקוביץ, בדף 26 – קטע מן הסילוק שבקדושתא. נראה, שמלכתחילה נוקד הטומוס, הכתוב בכתובה מפוארת ביותר ובפורמט קטן,¹⁰ בניקוד בבלי חלקי, שמטרתו למנוע מן החזן לטעות בהגייתן של מילים הומגרפיות (יִסְרֹר, למדבר שור), או למנוע ממנו להגות פעלים בבנין הופעל (פָּעַל לא נזדמן בדפים שבידי) עבר, רבים בשוא כלשון המקרא (אלא בקמץ כבלשון חז"ל) בוֹזרו, לאחר מכן נוקדו הדפים בניקוד טברני מלא (הפסוקים המובאים כלשונם נוקדו חלקית בלבד), הנקדן לא סימן דגשים כלל, אך על פי רוב סימן קו מעל בג"ד כפ"ת רפות, (וְכָתָהּ, וְכָתָהּ וְכָתָהּ), בדרך כלל לא חזר ונקד את המילים שהיו כבר מנוקדות לפניו.&

יש גם לציין את העובדה, שהסופר הוסיף הערה אחת של פירוש לטקסט שהעתיק, בטור 12 שבסילוק, סימן עגול לפני התיבות "באומר סרו" והוסיף בשוליים "מעשה העגול" בכך הכין מעין תשתית לביאור, אלא שאיש מבין המשתמשים בכתב היד לא המשיך את מלאכתו.¹¹ אציין גם כן, שכתב היד הועתק בקפידה מרובה. המעתיק סימן את סופי הטורים באופן ברור ובולט, בפיוט ג' העתיק 2 טורים בשורה, את סופי המחרוזות סימן בחצי סוגר עגול (=), כמו כן, העתיק כל טור שבסילוק בשורה נפרדת, כשהוא מקפיד להזיח שמאלה התחלה של פיסקה חדשה. משום הדיוק שבהעתקתו, מביא אני את ניקודו כהיותו, התבות שהושארו ללא ניקוד יובנו ללא ספק.¹²

10 נראה ששריד של "מחזור קטן" לפנינו, אלא שלא נמצאו לו שרידים נוספים בכתב דומה.

11 תופעה זו מצויה בכתבי יד רבים שבגניה, מקווה אני להרחיב על כך את היריעה במקום אחר אי"ה (בעזרת ידידי ד"ר א' מלמד).

12 תודתי לספריה שבאוקספורד על הרשות לפרסם את תוכן כה"י, כמו כן מכיר אני טובה לספרית שוקן בירושלים על שהרשתי לעיין בצילומים אלו, ולבדוק את שכתב מ' זולאי ז"ל על גבי הדפים משם למדתי את הקשר שבין כת"י זה לכת"י קמברידג'.

3. כת"י פירקוביץ, מספרו: EBP, II A0196/1¹³ (סימנו פ.).

בכתב יד זה מערכת "יוצר ויסע", המזכירה בפרטי מבניה את מערכות היוצר לארבע הפרשיות שפרסמה ש' אליצור, לדעתה, מחברם אינו ר' אלעזר בר' קיליר הידוע. היא נסתפקה אם מחברם הוא אלעזר ברבי קילר האפיגון או פייטן שלישי¹⁴. לפנינו, טבלה להשוואת פזור אותיות האכרוסטיכון בין היוצרות לארבע פרשיות שבכ"י אוקס'. d.41, לבין פזור זה ב"יוצר ויסע" שבכ"י פירקוביץ.

שקלים	זכור	פרה	החדש	ויסע משה
אלעזר, לעזר (3 פעמים)	אלעזר (4 פעמים)	אלעזר (4 פעמים)	אלעזר (4 פעמים)	אלעזר (פעם אחת*)
-	-	-	-	א"ב, אותיות א-ר
אלעזר	אלעזר חזק	אלעזר	אלעזר	ברבי
קליר	קליר	קליר	קלי (!)**	קליר
אלעזר	(א"ב בלבד)	(א"ב בלבד)	(א"ב בלבד)	(א"ב בלבד)
אין אכרוסטיכון	אין אכרוסטיכון	אין אכרוסטיכון	אין אכרוסטיכון	אלעזר
אלעזר חזק	אלעזר	אלעזר	אלעזר	אלעזר קיליר (!)

* בפזיור אותיות האכרוסטיכון לאורך 4 הפזמונים ** וראה בביאור של אליצור עמ' 382.

קל לראות כי ארבעת המערכות שבכ"י אוקספורד דומות אלו לאלו, בה בשעה שהמערכת שבכ"י פירקוביץ שונה מהן, ואנו נזכרים בשתי מערכות היוצר לשבועות שלר' אלעזר ברבי קליר שפורסמו אף הם בידי ש' אליצור.¹⁵ כמבואר בטבלה מופיעה החתימה "קיליר" במקום אחד. כמוסכם במחקר, אין פייטן החותם קיליר פרט לר' אלעזר ברבי קיליר,¹⁶ לדעתי, נצטרך עתה לדון מחדש בבעיה, ולהעלות מחדש את האפשרות שר' אלעזר ברבי קליר כתב שתי מערכות אלו. סבורני, כי לו היה המשך הקונטרס Oxf. d. 41 הנ"ל בידינו, מוצאים היינו בו את המערכת המקבילה למערכת היוצר של שבת ויסע שבכ"י פירקוביץ. מכל מקום, בכוונת ש'

13 כת"י זה זוהה על ידי לאחר שהגיעו לישראל המיקרופילמים של צילומי אוסף פירקוביץ. בשל טעות בצלום הגיעו, מלכתחילה, העמוד הראשון והרביעי בלבד, על פי בקשתי צולם כה"י מחדש, תודתי נתונה למר ב' ריצ'לר מן המכון לתצלומי כת"י עבריים שדאג לכך.

14 פיוטי ראב"ק, מבוא, עמ' 28-26; עמ' 63-59.

15 במאמרה 'למקומו של היוצר במורשתו של ר' אלעזר ברבי קליר, גילויים חדשים', תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 389-351, וראה את הטבלה בעמ' 382-383.

16 ראה ע' פליישר, היוצרות, עמ' 95-94.

אליצור לפרסם פיוטים אלו, ועלינו לחכות למסקנות.¹⁷

לאחר מערכת זו מופיעה הכותרת "קדוש" ויסע דר' אלעזר קילר¹⁸ והמעתיק העתיק את פיוטי הקדושתא כסדרם. כתב היד שבידנו מגיע עד אמצע פיוט ד', הדף פגום בראשו, והצילום שבידי אינו משובח במיוחד. מכיון שכך, לא הצלחתי לשחזר את פיוט ב' בשלמותו, החל מן הכרוג' לפיוט זה ועד סוף פיוט ג' – מצוי בידי כת"י אוקספורד, שאינו פגום. סבורני, כי מן הנתונים דלעיל מוכח בעליל כי כל השירים שבידנו נשרו מקדושתא שלמה אחת של ר' אלעזר ברבי קליר. ננסה עתה לתאר אותה, פיוט אחר פיוט.

א. מגן – 3 מחרוזות מרובעות, בראשי הטורים א-ב פשוט, מא' עד ל'. שרשרת פסוקים¹⁹, הראשונה פותחת ב"ויסע משה".

כרוג' משתרש מסוף הפסוק האחרון. לפנינו מחרוזות מרובעות נוספת (שאי אפשר לפענח את כולה אך ללא סדר אכרוסטיכוני), הטור האחרון – מעין ברכת מגן.

ב. מחיה – 3 מחרוזות מרובעות, אותיות מ' – צ', כל אות כפולה (נותרו שרידים דלים בלבד, אך האכרוסטיכון בולט).

שרשרת פסוקים – הראשון שבהם "ויבואו מרתה" – הפסוק התוכף את הפסוק הראשון שלאחר המגן.

כרוג' משתרש מסוף הפסוק האחרון, לפנינו מחרוזות מרובעות נוספת, ללא סדר אכרוסטיכוני, הטור האחרון – מעין הברכה.

ג. משלש – 4 מחרוזות מרובעות, אכרוסטיכון ק-ת, הטור הראשון (בלבד) שבכל מחרוזות כפוף לאכרוסטיכון.

17 יש גם לציין את העובדה, כי הזולת שבכ"י פירקוביץ ערוך בתבנית מסדס, מעתה, אם אמנם מחבר זולת זה הוא ר' אלעזר ברבי קליר הקדמון, הרי שתבנית המסדס מופיעה בפייטנות העברית קודם לימיו של פינחס הכהן, שלא כמבואר בספרה החדש של ש' אליצור, פיוטי ר' פנחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 127.

18 כתיבת השם אינה צריכה להתמיה אותנו. בתקליטור "מאגרים" של המילון ההיסטורי מצאתי את האיות "קילר" חמש פעמים ככותרת לפיוטים קלייריים ודאיים. מאידך גיסא, תמוה הצירוף "אלעזר קילר" ללא מילת "ברבי" הידועה, אך כבר מצאנו צירוף כיוצא בדבר בכותרת לתפלה שפרסם "מרקוס (גנזי שירה, ניו יורק תרצ"ג, עמ' 11) צלוח לר' אלעזר קלר. ככל הנראה, הפך השם "המוזר" קליר לכינוי גם במזרח, כשם שמוצאים אנו במערב את הכינוי "הקליר" לפייטן זה.

19 מכיון שהקדושתא נועדו לקריאות המסוימות בתורה, נהגו הפייטנים שפייטו קדושתאות לשחרית, אך לא לתפילות אחרות (משום כך לא נמצא בקדושתא "שושן עמק" [ש 765 ג"ש יו"כ עמ' 332 ואילך], כל רמז לקריאה), לרמזו בסוף הפיוט המיועד לברכת מגן – לפסוק הראשון שלקריאת היום בתורה, בסוף הפיוט לברכת המחיה – לפסוק השני, בסוף המשלש – לפסוק הראשון שלהפטרה (העמיד על כך לראשונה מ' זולאי בספרו ZLBJ עמ' 13, אך יש להעיר כי דברים אלה מדויקים ביחס לפייטן יהודה [לסדרים], יניי ושמעון ברבי מגס. הקליר מאריך, לעתים, ב"סטרופות סיום פיקטיביות" בסופי המשלשים, ואין לדעת באיזו סטרופה רומז הוא להפטרה, לעתים רומז הוא בסוף פיוט זה לפסוק השלישי שלקריאה אך בקדושתא דידן רומז הוא לפסוק הרביעי דוקא, ותמהנו על כך בגוף המאמר).

שרשרת פסוקים – הראשונה פותחת בפסוק הרביעי (!) שלקריאה, לא מצינו כיוצא בדבר בקדושתא קלירית ידועה לי, אם אין כאן טעות בעלמא (כוונתי לטעות שלפייטן עצמו), יתכן שר"א הקליר לא רצה לפתוח שרשרת פסוקים בפסוק בעלי תוכן מזכיר עוון ("וילנו העם"). מכל מקום, במקרים בהם מעביר משלש קלירי לפסוק מתוך הקריאה, נמצא לאחריו שרשרת מחרוזות סיום פיקטיביות, המעבירות לפסוקים שונים מן הנביאים או הכתובים. בכ"י פירקוביץ לא נמצא שרשרת כזו, וכ"א אוקספורד נקטע לפני סיום שרשרת הפסוקים שבהראשונה. מתקבל על הדעת כי שרשרת כזו היתה גם בקדושתא דידן, והושמטה ע"י המעתיקים בלבד.

ד. לפנינו מחרוזות בפרוזה חרוזה, כמקובל בפיוטי ד' קליריים, סופו של הפיוט אינו בידינו.

ה. כידוע, זהו הפיוט שר"א הקליר רומז בו לשמו באכרוסטיכון שבראשי המחרוזות. לעתים בתבנית קיקלר²⁰ ולעיתים – כמו בקדושתא שלנו – בתבנית המזכירה עשירייה של יניי.²¹ הפיוט הגיע לידינו החל מטורו החמישי, ורק מטור 15 ניתנים טוריו להבנה מושלמת (עקב הקיטוע שבשולי הדף). מכל מקום ברי שהפייטן הכיר את דרשות המכילתא הנוגעות לעניין, וניסח אותן בלשונו שלו.

ו. לפנינו פיוט ו קלירי טיפוסי, מחרוזותיו משולשי-טורים, ורפרין – נוח לזכרון – חוזר בין טוריו, כך המצב, למשל, בפיוטי ו לארבע הפרשיות (מפרי עטו) שנקלטו במחזורי אשכנז. ש' אליצור ציינה²² כי בניגוד לקיקלר שחייב, ככל הנראה, השתתפות מקהלה שהפזמון(ות) שבו הוקראו על ידיה, הרי שהפזמונות שבפיוטי ו הוקראו על ידי הצבור, כי על כן היו מנוסחים ברובם בלשון קלה לקליטה ולזכרון. היא גם ציינה שני פיוטי קדם-קליריים במובהק, שאין (רוב) טוריהם מחרוזים,²³ למרבה הפלא אף הרפרינים שבפיוט ובקדושתא דידן דומים לרפרינים שראינו שם: אחד מהם כולל משפט אחד בלבד "ויקשב וישמע צעקו, קדוש" והאחר כולל, אמנם, שני צירופים מקבילים "לממיר מלוחים, וממתיק מרים הא' קדוש". המורגל על המחזור האשכנזי נזכר, בעל כרחו, במחרוזות הרפרינית שבקדושתא הקלירית לראש השנה "אם אשר בצדק" שם הנוסח הוא: "צאצאה כן פקוד לטוב היום, קדוש", אך בנוסח קטעי הגניזה מופיעים ריפרינים מחרוזים.²⁴ ועלינו לשאול האם לא יתכן שהנוסח המקורי נשתמר דווקא באשכנז ואילו קטעי הגניזה (המאוחרים) שינו את הרפרין על פי הנהוג בדורותיהם.

ז. פיוטי ז, הנקראים "רהיט" או "רהט" במקורות קדומים יסתיימו, בפייטנותו של ר"א הקליר

20 על הקיקלר בפיוט הקדום בכלל ראה מאמרה המפורט של ש' אליצור: 'על מיקומו ומבנהו של הקיקלר בקדושתא הקלירית', מחק"י בס"ע, ג (תשמ"ג), עמ' 140-154.

21 על פיוטים אלה ראה לאחרונה: י' יהלום, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, תל אביב 1999 עמ' 210-225.

22 במאמרה הנזכר בהערה 18, עמ' 144-145, 154-155.

23 ראה עמ' 145 הע' 17 והע' 19 ובמקומות שראינו שם.

24 ראה בשינויי הנוסח של מהדורת ד' ג"ש.

בתבה זהה בכל טור, ותבה זו לקוחה, בדרך כלל, מהפסוק הראשון או השני שלסדר לו נועדו. בקדושתא דידן פותחת הקריאה ב"ויסע משה... מים סוף... על כן קרא שמה מרה", משום כך מסתיימים כל טורי פיוט ז', בתיבה "סוף" וטורי פיוט ז', בתיבה "מרה". הקוראים, הרגילים לפיוטי ר"א הקליר במחזורי אשכנז שמו ודאי לב לעובדה כי פיוטים אלו אינם שכיחים במחזורים אלו, ואכן, מעיר הסופר בכת"י אוקספורד 1207²⁵: כך קבלתי: "פרה באומן"²⁶ לא יסדה הקליר. קשה להאמין ב"קבלה" זו, כי בקטעי הגניזה המוסמכים כגון כ"י אוקספורד d.41 מופיע הפיוט בתוך קרובת ר"א הקליר הידוע (אצולת אומן) לפרשת פרה, וכן כבר נטתה דעתו של מ' זולאי במחקרי יניי (ידה"מ, ב [תרצ"ו], עמ' שסד מס' 104).

יתכן שטורי רהיט כזה לא יסתימו בתיבה אחידה, אך סופי טוריהם יחרזו בחרוז אחיד, ושוב מעין פסוקה הראשון שלקריאה. כך המצב ברהיט קלירי לפ' שקלים המופיע בקטעי גניזה מרובים שכל טוריו מסיים בהברה "-יהם" החורז עם "כי תשא... לפקודיהם".

נראה שניתן לקבוע כי ר"א הקליר נאמן לכלל שכללתי במקרה בו מתחילה קריאת היום בענין המועד שהוא עסוק בו. הקוראים מכירים היטב את הפיוט "אומן גבורותיך הפלאת בפסח" השייך, לאמיתו של דבר לקדושתא "אסירים אשר בכוש ששעשת" (א 6937, פרנקל פסח עמ' 118-114), קדושתא זו נועדה לקריאה "שור או כשב" כמוכח מהפסוק הראשון שלאחר המגן שבה²⁷ אך פסוק זה לא התאים לר"א הקליר שבקש לדרוש בענין הפסח דוקא, משום כך המירו בפסוק "ואמרתם זבח פסח"²⁸. כך נהג גם בקדושתא לסוכות "אימתי בחיל כפור" (א 1813, ג"ש סכות עמ' 98) אף שם פייט רהיט מענין סוכה (שם עמ' 105), גם בקדושתא המקבילה לסוכות "ארחץ כנקיון כפות" (א 7577, שם עמ' 111),²⁹ הרהיט השייך לקדושתא זו לא נכנס למחזורי אשכנז המצויים, ונודמן לי בקטע הגניזה ENA 2676, תחלתו "אלוה כמו בדוק שת סביבותי סוכה"³⁰ בקדושתאות לימים הנוראים דן ר"א הקליר ברהיטיו בענינים שבמלכות שמים, אין תימה שאינו נאמן לכלל שכללנו.

רק בשני רהיטים, למיטב זכרוני, שנה ר"א הקליר את נהגו ובנה את פיוטיו בפרק דומה לשלייני או פייטנים אחרים שאף קדמו לו, כוונתי לשני הרהיטים לפרשת פרה (מן הקדושתא:

25 מס' הסרט במכון לתצלומי כתי"ע 16667 דף א39.

26 הכוונה לפיוט "פרה באומן" שהדפיס מ' זולאי בפ"י עמ' שצא, בין הפיוטים המיוחסים ליניי מספק, אך נאמנת עלינו חזקת כ"י אוקספורד (2714) d.41 שמביא פיוט זה וכן את הפיוט "ויאת אויב" (לפרשת זכור) במסגרת הקדושתאות הקליריות המתאימות וראה את שכתבה ש' אליצור בהערתה לספר "אבות הפיוט" (לש' שפיגל) פיוט טז עמ' 93, אף כאן מסתיימים טורי הפיוט, הראשון בתיבות "אשר אין בה מום" ושלשני בתיבות "אחריך" על פי הכלל שכללתי.

27 עמ' 109 במחזור זה.

28 שמות יב, כז.

29 בקדושתא זו אין המגן מעביר לפסוק הראשון שלקריאה, אין בידי הסבר לכך.

30 ידידי, מר א' לרין הודיעני שמצא פיוט זה בכ"י צרפתי המצוי כעת באוניברסיטת קולומביה ומספרו X893251Q דף 232 ב' מס' הסרט במתכ"י 42408.

אחת שאלתי).³¹

ח. פיוטי ח מכוונים בשם סילוק, הבוחן את סילוקיו שליניי³² ימצא כי הם קצרים מאד, ואינם אלא טורי מעבר בין פיוטי ז לבין הקדושה, לעומת זאת ארוכים הם סילוקי ר"א הקליר, דיון בכולם חורג ממסגרת מאמר זה, אך מקצתם מהוים מעין דרשה בענינו שליום שר"א הקליר עסוק בו. טול לדוגמא את הסילוקים לפרשת פרה: האחת, שנכנסה לסידורי אשכנז המצויים שתחילתה: אין לשוחח³³ (א3056) תכנה: לעתים המצוות שבתורה בנויות על הבדל דק שבדקים בין התר לאסור, ובין טמא לטהור, כשם שהפרה האדומה מטהרת טמאים ומטמאה טהורים, מדרש כזה נמצא לפנינו (במקור ארץ-ישראלי) בתנ"ב שמיני יב (עמ' 30), לאחר מכן מתאר ר"א הקליר כי הפרה מכפרת על עון העגל, מעין מדרשו שלר' משה הדרשן שהעתיקו רש"י (במדבר סוף פ' יט), הסלוק בנוי כמעין רהיט מורחב, מחולק לקטעים שונים אלו מאלו, אך פעמים משמשת במ מלה זהה לאורך כל טורי הקטע (בתחילת הפיוט פותח כל טור במילה "אין" לאחר מכן לפנינו טורים בני שתי מילים המביעים נגוד: המפורשות סתומות, הגלויות עלומות, ושוב טורים בעלי מילה זהה בראשם: אין... ולא... הם... תבא... וכמו... כן... לקראת הסיום עובר הפייטן לשיר שלעתיד לבוא יקדים אף את שירת מלאכי השרת, ומשם – לקדושתא של אלו.

הסלוק השני לפרשה זו נתפרסם ע"י ש' אליצור³⁴ תחילתו: זאת בזאת נכתבה פרשה, אף כאן דרשה לפנינו ומטרה להראות כי הפרה האדומה כיפרה על חטאה הקדום שלחנה, ענין זה אינו מופיע במדרשים שבידינו³⁵ גם כאן מרובה השימוש במלים זהות בראשי הטורים, ובפרסום דלעיל הובלט ענין זה כנדרש, בסוף הפיוט מבשר הפייטן לשומעיו כי לעתיד לבוא יִטְהָרו באש וידמו בכך למלאכים, כך נקשר ענין זה לענין קדושתם של יצורי מעלה. ברם, בידינו סלוק למוסף ר"ה מפרי עטו³⁶ שתחילתו "מי לא ייראך מלך" שם בנויים 19 הטורים הראשונים בלבד כרהיט, ומשם ואילך לפנינו טורי שיר המתחלקים לקטעים הנחרזים בחרוז אחד, ועסוקים בעניני התשובה, כעין הפיוטים שקדמו לסילוק, בסופו שלפיוט מוכיח הפייטן כי הקב"ה נזקק, כביכול, לקידוש החודש שלעמו אף לשם קביעת יום הדין, מכאן שעולים הם אף על המלאכים, לאחר טורים אלו נקטע הפיוט, אך מובן כי הפייטן שעסק בכל הקטעים שקדמו לסילוק בתוכחת מוסר, כאן הבלית כי יזכה קהלו בדין, וכמו גלש מעֲבָר לתכניו שלעצמו. רק אמצעו שלסילוק דידן בידינו, אף תכנו גולש מעֲבָר לענין מרה שבסדר, ומוכיח כי

31 פורסמו ע"י ש' אליצור בקובץ על יד ס"ח י ירושלים תשמ"ב עמ' 44-41, על רהיטים קדם-קליריים עתיד אני להרחיב את הדבור במאמר מיוחד, א"ה.

32 ראה בספר פ"י בכל מקום שהאות ח מצויינת בראש הפיוט.

33 הקדושתא פותחת "אצולת אומן" (א7250) ומופיעה בסע"י עמ' 695-700.

34 הע"י (כ) תשמ"ב עמ' 44-53.

35 ראה את דבריה של המהדירה שם עמ' 28.

36 נתפרסם על ידי (בשותף עם פרופ' י' יהלום) בקובץ "לאות זכרון" עמ' 127-158.

הקב"ה לימד את משה "חלי מרירתן שלישראל", אף כאן נמצא נחמה תחת דברי התוכחה והזכרת עונותיהם של ישראל, הפייטן מראה כי אף כשחוטאים הצבור, פעמים צומחת ועולה פפֶּרָה מן החטא גופו.

ט. ר"א הקליר כתב גם פיוטים המקשרים בין טורי הקדושה גופה, שלעולם היתה, בארץ-ישראל, מורחבת וכללה גם פסוקי "שמע ישראל" ו"אני ה' אלקיכם". פיוטים מעין אלו, כתב הוא, ללא ספק, גם לשבת זו, אך הללו לא שרדו כלל, משום כך, גם אנו לא נדון בהם.

שבת דויסע

משעה שנתפרסמה "מגילת אחימעץ"³⁷ בידי ב' קלאר הי"ד, ובה "ילקוט פיוטים לפייטנים הנזכרים במגילה", יודעים אנו כי "שבת דויסע" היתה שבת מיוחדת כלשהיא, שכן אמתי ברבי שפטיה חיבר יוצר לשבת זו, שנשתמר במספר כתבי יד.³⁸ באחד מהם (רומא, קונטנזה, 61, דף 81) כתוב מפורש "שבת שלאחר הפסח נקרא שבת ויסע", פרופ' פליישר ביקש ללמוד מכאן שבני ארץ ישראל שבחוץ לארץ קראו פרשה זו בשמיני של פסח שחל להיות בשבת.³⁹ עתה, משזכינו לפיוטי ר"א הקליר לקריאה זו, חייבים אנו לבדוק מסקנה זו מחדש; מוסכם על הכל שר"א הקליר – בן ארץ ישראל היה, ואין הוא מפייט אלא למועדים שנחוגו בארץ ישראל,⁴⁰ אם כן על כורחינו נסיק שהקדושתא נועדה לשבת שלאחר הפסח, שבת מצוינת שביעית, והיא שבת "ויסע משה" כמפורש בכתב היד האיטלקי.

ויתרה מזו, יתכן שבתקופה מן התקופות נהגה בישראל שבת מצוינת שמינית, שבת "ויבואו אילימה". פרופ' ע' פליישר הביא לידיעתי את קטע הגניזה T.S.N.S 315,66⁴¹ לפנינו דף אחד בלבד הכולל מעבר מזה כותרת "ויבואו א' <י> <ל>מה", שבת <...>, שבין פסח, ועצרת,⁴²

37 מהדורה ראשונה יצאה לאור בירושלים בשנת תש"ד. אני משתמש במהדורה השנייה המצויה, ירושלים תשל"ד, היוצר נדפס שם בעמ' 75-72, וההערות בעמ' 140-161.

38 קלאר מצא את הפיוט בכ"י אוקספורד 2895 בלבד, אך ע' פליישר במאמרו 'עיונים במנהגי הקריאה של בני ארץ ישראל בתורה ובנביאים', ספונות, ס"ח א (טז), עמ' 43, מעתיק את כותרות הפיוט בכתבי יד נוספים.

39 ראה במאמרו (הנזכר בהערה הקודמת) עמ' 45-42.

40 כבר רבינו תם בתשובתו שנשמרה בס' שבלי הלקט סי' כח (דפוס וילנא תרמ"ז, סי' כח, עמ' 26) עמד על כך. וראה לאחרונה את דבריה של ש' אליצור שנסתפקה האם ניתן לייחס לו קדושתא לשבועות, שנועדה לקריאת פרשת "כל הבכור" (דברים טו, יט). ראה בספרה 'ר' אלעזר ברבי קליר, קדושתאות ליום מתן תורה", ירושלים תש"ס, מבוא עמ' 41 ועמ' 81-80.

41 כתב היד כתוב בכתב זהה לכ"י T.S.N.S. 289.18, בכ"י זה צוין כי בנו הקטן של הכותב נפטר בשנת אלף שמ"ה לשטרות (1034 למנינם). וראה את שכתבה לגביו ש' אליצור, בספרה הנזכר בהערה הקודמת עמ' 39-40 (והערה 83). אגב, יד זו כתבה גם את שני כתבי היד T.S.N.S. 110.5 ו-T.S.N.S. 235.42 הכוללים פיוטי ינאי לספר שמות לסדרים "עד אנה מאנתם" ו-"אתם תהיו לי". בשני כתבי מופיעים פיוטי ג' כשהם מעבירים בסופם לפסוקים הראשונים של ההפטרות התלת-שנתיות הידועות לסדרים אלו. לכאורה, במקום הכותב ובזמנו עדיין קראו סדרים ארץ-ישראליים, בכתבי יד אלו אין כל סימן של עיבוד.

42 הפסיקים מציינים את חלוקת שורות הכותרת בכתב היד.

ומעבר זה מועתק מגן של קדושתא שתחילתו "אזורי בשמחות". הפיוט עשוי מחרוזות מרובעות באקרוסטיכון א-ל, כל מחרוזת מקדמת את האקרוסטיכון בשתי אותיות, לפעמים הא-ב כפול, ולפעמים פשוט ללא כל עקביות נכרת. הדף מסיים באות ל' שלאקרוסטיכון ונוסחו <...> בקול נְעֻמָּה,⁴³ לאלימה, ככ' <...> אלימה ושם שתיים עשרה עינות מ' <י>ם". לכאורה נראה להשלים את הכותרת "שבת שניה" וללמוד מכאן על קיומה של שבת מצוינת שמינית, אך יתכן שעלינו להשלים "שבת ראשונה", מטרת הציון שלשבת – לקרוא את פרשת המן, ייתכן שהיו שינויי מנהגים בנקודת התחלת הקריאה⁴⁴.

"קדושת הנני ממטיר דר' יוסף"

על הפייטן יוסף ברבי ניסן משה קריתים נשתברו כבר קולמוסים הרבה,⁴⁵ ברצוני להתייחס לקדושתא שחבר לסדר "הנני ממטיר", ולהראות שכל הנראה השתמשו בה שמוש משני כתחליף לקדושתא כלשהי לקריאת "ויסע משה"; מ' זולאי הוציא לאור את המגן שבקדושתא על פי כ"י T.S. 6.H 4,6.⁴⁶ כשנבדוק כ"י זה נראה כי לפני קדושתא זו הועתק הסלוק של סולימן לשבת שלפני הפסח המופיע בשלמותו במחזור א'⁴⁷ והוהדר בידי ע' פליישר,⁴⁸ מכאן: שרידי "מחזור קטן" לפנינו. פיוטי חג הפסח נמצאו לחזן במחזור הגדול שברשותו, ואילו לצורך השבת שלאחר הפסח העתיק את הקדושתא של יוסף ברבי ניסן. אני משער שפייטן חשוב זה העמיד אף הוא מחזור שלם של קדושתאות לכל סדר וסדר, מעין יהודה, ינאי, ושמעון ברבי מגס.⁴⁹

43 זהו הניקוד, אין משמשים כאן חטפים, חטף טברני מוחלף לפעמים בשוא "אָזוּרִי", אָחוּזִי" ולפעמים בתנועה מלאה "גוֹאֲלִים".

44 כאן המקום להעיר, כי פרופ' ע' פליישר הזכיר במאמרו "הערות לצביון המחזור התלת-שנתי של הקריאה בא"י", תרביץ, עג (תשס"ד), עמ' 124-83, את הקריאה דידן לשבת שלאחר הפסח, תמוהה הסתמכותו בעמ' 84, הע' 100 על כ"י T.S. 6H5, 1 לגבי מנהגי קריאה בא"י. בבדיקתי החזורת בכתב היד מצאתי כי הכותב התחיל בהעתקת הפטרת "ויקברו ימי דוד" הידועה כהפטרה בבליית, ואת ההפטרה ל"עוד נגע" העתיק לאחר הפטרת "הן עבדי" הידועה כהפטרה בבליית לבראשית, גם את דבריו בהערה 87 יש לתקן ע"פ רשימת כתבי היד שהובאו כאן, וכנראה פליטות קולמוס נתערבו בדבריו.

45 ראה את שכתבה ש' אליצור, פיוטי ר' אלעזר ברבי קיליר, עמ' 130-136, ושם בהערה 37 מנתה היא את המאמרים שנכתבו בעניינו.

46 בספרו: האסכולה הפייטנית של רס"ג, ירושלים תשכ"ד, עמ' טו.

47 "יהלום, מחזור א", קודקס הגניזה. ירושלים תשמ"ז, עמ' 5-6.

48 במאמרו "פיוט ותפילה ב'מחזור ארץ ישראל'", ק"ס, סג, עמ' 237-239. בדפי כתב היד שהגיעו לידינו מצוי פיוט זה החל מטור 71 שבמהדורה ועד סופו.

49 למרבה הפלא, נפקד מקומו של סדר זה מרשימת הסדרים המעודכנת האחרונה שהופיעה בדפוס [בידי י' עופר במאמרו: "סדרי נביאים וכתובים" תרביץ נח (תשמ"ט) עמ' 176-183], אך ברי, כי סדר כזה היה בישראל. הוא נזכר גם ב"קריית ספר" לר' מנחם המאירי, דפוס איזמיר תרמ"א, דף נ, ב. בידי גדם של פיוט זה משל ינאי לסדר זה (בקטע T.S.N.S. 328.66). ובקונטרס פזמוני האנונימוס מופיעות "אמרות האחיזה" של פיוטים משל שמעון ברבי מגס לסדר הנדון (גדמים של פיוטים אלו אכן נמצאו, מופיעים הם במהדורת פיוטי שמעון משל י')

אף הסלוק שלקדושתא הגיע לידינו, אם כי לא בשלמותו⁵⁰. יוסף ברבי ניסן מאריך לדרוש בו את פרשת המן על פי המדרשים הידועים. והנה במספר מועט של מחזורי אשכנז נשתמר סלוק לפסח נוסף על הסלוקים הידועים. סלוק זה נדפס לראשונה במחזור לפסח מהדורת י' פרנקל,⁵¹ והוא משער⁵² כי הסילוק חובר לשבת "ויסע". לדעתי, צדק בהשערה זו.⁵³ יתר על כן, גדול הדמיון בין סילוקו של ריב"נ ובין סילוק זה, ורעיונות זהים מופיעים בהם. תספקנה הדוגמאות הבאות:

הסלוק האשכנזי	הסלוק של ריב"נ
לשעבר הלחם עולה מתחת והטל יורד משמי שפרה	שכבת הטל סק מרקועת מים
והוא העת מתחלף הכל (ט' 14-15) ⁵⁴	כברת המן רד משמים (ט' 15-16)
בטורים 20-27 נדרשו הפסוקים "חמש עשרה אמה גברו המים" (שנאמר אצל המבול) ⁵⁵ ו"ודלתי שמים פתח" (שנאמר לגבי המן) ⁵⁶ כדי להוכיח	בטורים 29-44 נדרשו אותם פסוקים כדי להוכיח "נמצאו עולים אלפים שנה" כלומר: המזון שהמטיר הקב"ה בכל יום
<p>יהלום, עמ' 200-201). י' עופר מזכיר במאמרו (עמ' 178) את הקטע T.S.B. 17.26 כפותח בפסוק מישעיהו מט, כ. לענ"ד נראה כי המדובר בהפטרה לסדר "הנני ממטיר" דווקא, הקודם לסדר "עד אנה" שכותרתו מופיעה בהמשך אותו דף, וההפטרה החלה בישיעיהו מט, י "לא ירעבו ולא יצמאו... ועל מבועי מים ינהלם". אמת, בכ"י אוקספורד 2727.3 אין סדר זה נזכר, ושמה בשגגת הסופר גרידא. בנתיים הודיעני ד"ר עופר כי מצא תעוד להפטרה זו (לא ירעבו) בקטע הגניזה T.S. B12, 31, כמו כן מצויה בידי קדושתא מפרי עטו שלר' יוסף בר ניסן לסדר זה והמשלש שבה (בקטע T.S.N.S 236.7) מעביר לפס' "הרעיפו שמים ממעל" (ישעי' מה, ח) אם נניח שגם ר' יוסף נהג כמנהגם שלפייטנים שרמזו בסוף המשלש לתחלת ההפטרה אותה נהגו לקרא, הרי שלפנינו תחלתה שלהפטרה נוספת לשבת זו.</p>	
50	כתבי היד T.S.6H4,6 ו-T.S.276,174.
51	ירושלים תשנ"ג, עמ' 601-605 בנוסף למחזור נירנברג, שם מצאו המהדיר, מצאתי את הפיוט בכ"י ברלין 179 דף סח, א-סט, א.
52	במבוא למחזור זה, עמ' מ.
53	פרט למחזור נירנברג, שם מצא י' פרנקל את הפיוט, ודוקא לאחר קדושתא ליום ב' של פסח, מצוי הוא גם בכ"י ברלין, 179, דף פח, א-סט, א, שם לאחר הקדושתא "אותותיך ראינו" (א2075) לשמעון בר יצחק. אם כך, יתכן בהחלט שמעתיק כ"י ברלין הנ"ל מצא סלוק זה כעוקב קדושתא זו המשמשת לשמיני של פסח וה-Vorlage שממנו העתיק נתכוון אמנם להויעיד את הסלוק הנידון לשבת ויסע שלאחר הפסח, אך הוא עצמו; שבמקומו שמש הקדושה של ר' שמעון ליום השביעי, העתיק אחריה את הסלוק שמצא במקור ששימש אותו, ולאחריו העתיק את הקדושתא של משלם ברבי קלונימוס (אימת נוראותיך, א2970) ששמשה במקומו ליום השמיני.
54	על פי מכילתא דר"י ויסע ב' עמ' 161.
55	בראשית ז, נ.
56	תהלים עח, כג.
57	בשלח (עמ' 100).
58	יומא עז, א.
59	בשלח כא (עמ' 66).

הסלוק האשכנזי	הסלוק של ריב"נ
"ונמצא גובהו ששים אמה" בהתאם לנדרש במכילתא דר' ישמעאל ⁵⁷ ובתלמוד הבבלי. ⁵⁸	הספיק לאלפיים שנה, בהתאם לנדרש בתנחומא (בובר). ⁵⁹

לאחר הפרפרזה של דרשה זו נקטע סילוקו של ריב"נ, ואין לדעת את המשכו, לעומת זאת, מצוי הסלוק "אילו פינו" בידינו בשלמותו, ובו 76 טורים. 13 הטורים הראשונים מפיטים דרשות מענין "ויסע משה",⁶⁰ טורים 14-36 עוסקים בפרשת המן,⁶¹ וטורים 17-76 עוסקים בגאולה שלעתיד לבא ובקשר בין גאולה זו לקדושת שרפי מעלה. מתקבל על הדעת שמחבר סלוק "אילו פינו"⁶² (או הסלוק ששמש לו מופת) מצא את הסלוק של ריב"נ כשהוא משמש ל"שבת דויסע", הוא ראה שאין פתיחת הסלוק מעין עניין השבת אלא מן הסדר שלאחריו, מה עשה? הוסיף ביצירתו שלו פתיחה מענין השבת לשמה הועיד הוא את הקדושתא, ואת רובו של סלוק נתן ענין לפרשת המן כשם שמצא במקורו.

אמת, אין דרך להוכיח השערה זו על פי הנתונים שבידינו, אך כל נשכח שפיוטים שנועדו במקורם לסדרים ארץ ישראלים, מצאו את מקומם במחזורי אירופה המאוחרים יחסית כפיוטים לשבתות מצוינות, המפורסמת שבדוגמאות היא הקדושתא של יניי לסדר "ויהי בחצי הלילה": "אוני פטרי רחמתי" (א 1921) המשמשת עד היום במחזורי מערב אירופה כקדושתא לשבת שלפני הפסח.⁶³ קדושתא זו זכתה אף לחיקוי שנועד לשבת הגדול⁶⁴ ותחילתה: און כל פטר רחם.

60 שמות טו, כב.

61 שמות טז, ד-ל.

62 לדעת י"ל צונץ (Literaturgeschichte der synagogalen Poesie ברלין 1865, עמ' 115 ואילך, שם דן הוא בפייטן חשוב זה), המחבר הוא בנימין בן שמואל, פייטן מאוחר יחסית שודאי לא הכיר קדושתאות לסדרים רצופים של השנה.

63 ראה את המקורות שצויינו במהדורות פיוטי יניי למ' זולאי (ברלין תרח"ץ, קדושתא מא, עמ' פח), והוסף סדור עבודת ישראל, רדלהיים תרכ"ח, אשכנז, עמ' 709-712.

64 נדפסה בידי י' דודסון, גנזי שעכטער ג, ניו-יורק תרפ"ח, עמ' 24-31, מכ"י אוקספורד d, 41 דף 13-14. לדעתי, גם הסופר הועיד קדושתא זו לשבת שלפני הפסח ודפים 13-14 שבקונטרס קודמים לדפים 12, 11, 15 (בסדר זה). בין שני הקבצים יש להכניס את הדפים H2, 1 ו-H2, 71. במילים אחרות: בספרו של י' יהלום (Palestinian Vocalised Piyyut Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections קמבריג' 1997 יש לאחר את כתבי היד שתוארו בעמ' 33-35, ואת כ"י ג (שתואר בעמ' 51-52) ואת כ"י 9 שתואר בעמ' 55.

א

קדוש' ויסע דר' אלעזר קילר

אַמוני? דת? חיפוי כֶּסֶף
 בְּבוּק פוט נְקוֹר הַכֶּסֶף
 <....> שְׁלוּל [בּוֹעֲרִים] בְּתוֹסָף
 דּוֹכָאֵי תוֹרֵי חֲרוּצֵי כּוֹסָף
 5 הַבֵּיטוּ בְּעֵדֵי כִי בָּז שׁוּ? ס? עו
 נִיְתָנוּ רֹאשׁ שׁוּב לְמָקוֹם סְעו

א

(4-1) מדרשים רבים נשתמרו בדינו, ובהם תואר השפע שלביות מצרים ושלביות הים שנטלו ישראל מיד משעבדיהם לשעבר, הללו הדגישו שביות הים הייתה גדולה יותר מביות מצרים. ולאחר שעלו מן הים הוזקק משה "להסיעם בעל כורחם", משום שלא רצו להפסיק ליטול מן השלל שנפל לידם, אעתיק את לשון המכילתא דר"י פסחא יג, (עמ' 47): "ומנין שביות הים גדולה מביות מצרים? שני: 'ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים' (יח' טז, ז). 'בעדי' - זו ביות מצרים. 'עדיים' - זו ביות הים. ואומר: 'כנפי יונה נחפה בכסף' (תה' סח, יד) - זו ביות מצרים. 'ואברותיה בירקרק חרוץ' - זו ביות הים. 'תורי זהב נעשה לך' - זו ביות הים. 'עם נקודות הכסף' - זו ביות מצרים. בהערות שבמהדורות הורוביץ-רבין מופיעה (בשם ספר "מדרש חכמים") גרסה שונה בסופה שלבריתא: "תורי זהב... זו ביות מצרים. 'עם נקודות הכסף' - זו ביות הים. להלן נראה פנים לאפשרות שגרסה כזו הייתה גם לפני ר"א הקליר. אמוני דת חיפוי כסף - עם ישראל, אמונים (ע"פ ישע' כו, ב); ודתם, תורתם, חפוייה בכסף. ראה מדרש תהלים סח/ח (עמ' 317): "'אם תשכבון בין שפתים'... הרי כנסת ישראל שנמשלה ליונה מקבלת התורה... שנמשלה לכסף. שנאמר: 'אמרות ה'... כסף צרוף'" (תה' יב, ז).

(3-2) **בבוק פוט** - כלומר, כשמצרים, המכונים פוט על שם אחד מבני חם (בר' י, ו), היו בבוקה ובשפלות ידיים לאחר שטבעו בים, ואז בקשו ישראל לנקר את כספם ולשלול עוד ועוד מממונם של הבורעים [=הטפשים] ששעבדום עליהם, משום שדיכאו את ישראל שנמשלו לתור וליונה (כדלעיל) החרוצים ונכספים לאלוהיהם, מעין מה שדרשו שם במדרש: "ולמה נמשלו ישראל ליונה? לומר: מה יונה אינה מפרכסת בשחיטה, כך ישראל אינן מפרכסין בשחיטה על קידוש השם". נראה שר"א הקליר דרש "כנפי יונה נחפה בכסף" - בכוסף, שנכספים הם לבוראם. וייתכן שאף הוסיף ודרש "עם נקודות הכסף" קרי ביה "נקורות", שניקרו ישראל כל מה שהיה במצרים. לא עלה בידי לגלות מדרשים מעין אלו. מכל מקום מסתבר שדרש "עם נקודות הכסף" כמתייחס לביות הים ולא לביות מצרים.

(8-5) פרפרזה שלדברים אלו נשתמרה במדרש החפץ (שמ' טו, כב; עמ' שלד): "ויסע משה את ישראל - שהסיען בעל כרחן, ששגו בממון מצרים ואמרו: נקח ממנום ונחזור ונכבוש ארצם, ולא נצא למדבר מקום נחש שרף ועקרב וצמאון". לפי זה יש לפרש את הביטוי **בעדיים** - בביות הים שברשותם (ע"פ מכילתא פסחא יג, עמ' 47): "ומנין שבוות הים גדולה מביות מצר? שני: 'ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי' - זו ביות מצרים. 'עדיים' - זו ביות הים. כי בו שוסעו - נראה לי שצ"ל: שופעו- נטלו הימנו בשפע. ועל כן: ויתנו ראש לשוב למקום סעו - למצרים, המקום שנסעו ממנו. ואז: "זה" - משה רבנו (ע"פ שמ' לב, א). כבן - כשהבין שעם ישראל אינם הולכים בדרך שהתווה להם הקב"ה. חזק - כלשון המדרש "הסיעם בעל כרחם". במדרשים הידועים לנו לא מצאנו מסורת כזו. לדעת ר' אליעזר במכילתא, ויסע א (עמ' 153), הסיע אותם משה בעל כורחן, כיוון שזממו לשוב למצרים לאחר שראו פגריהם שלמצרים, והניחו שלא ימצאו שם אדם, אם אמנם ישוּבו. ואילו בתנ"כ, בשלח טז (עמ' 63), נאמר שמה נאלץ להסיעם בעל כורחם לאחר שעלו מן הים "כל אותן האבנים טובות ומרגליות היו מושלכים והיו ישראל... נוטלים מהם, ולא היו מבקשים לזוז משם".

זֶה כָּבֵן <...> ת פִּי לֵב הִסְיֵעוּ
 חֲזֹק וְעַל כּוֹרְחָם הוֹסְעוּ
 טָנַף אֲשֶׁר אֵיתָם הָיָה אָסוּף
 יֶרֶד הִסְיֵעוּ מִיַּד אֶסְפָּסוּף 10
 כְּגִבּוֹר צָג בְּזָרוּעַ חֲשׂוּף
 לְהִסְיֵעַם בְּשׂוּט מַיִם-סוּף

ככ' "ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים" (שמ' טו, כג). ונ' "לססתי ברכבי פרעה דמיתך רעיתי" (שיה"ש א, ט). ונ' "שוט לסוס מתג לחמור ושבת לגו כסילים" (משלי כו, ג). ונ' "תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידידו לעשות" (משלי כא, כה). ונ' "מסיע אבנים יעצב בהם בוקע עצים יסכן בהם" (קה' י, ט). ונ' "גפן ממצרים תסיע תגרש גויים ותטעה" (תה' פ, ט). ונ' "אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ" (תה' סח, טו). ונ' "תורי זהב נעשה לך עם נקדות הכסף" (שיה"ש א, יא). ונ' "דבש מצאת אכול דרך פן תשבענו והקאתו" (מש' כה, טז). ונ' "דבקה נפשי אחריך בי תמכה ימינך" (תה' סג, ט).

יְמִי תִמְגְּנִינוּ
 יָדְךָ תִּגְוְנִינוּ
 <...>

ב

<...> תִּי נָ? מו? עַל יָם
 <> ס חֲרִיבוּ נוּעַ בְּעִיּוּיָם

9) טנף אשר איתם היה אסוף - כוונת ר"א הקליר למדרש שבמכילתא "ויסע משה... ר' יהודה בן אילעאי אומר עבודה זרה עברה עם ישראל בים והסיעה משה באותה שעה", העבודה זרה מושווית לצואה – טנף בפסוק (יש' ל, כב): תזרם כמו דוה, צא תאמר לו, ופירש רד"ק על אתר (לפי הנוסח שבמק"ג בר-אילן עמ' 208): ויש מפרשים "צא" כמו צואה... וכן הוא במסרה: לית לשון טינוף. "מסורה" זו נשתמרה גם בנוסח כתר ארם צובה, שממנה הועתקה בהוצאה הנדונה: "ל' בטינוף" כלומר: המילה "צא" המתפרשת צואה, טינוף אינה מצויה במקום אחר בתנ"ך פרט לפסוק זה.

10) ירד היסיעו מיד אספסוף - השווה מדרש חמדת ימים המצוטט בתו"ש שמות טו, כב, הערה לאות רמד: "הסיע המראה מן ערב רב. ר"י ברי"א אומר: ע"ז בידם [משל] מצרים, והסיעה משה באותה שעה. ירד - כינוי למשה על פי ויק"ר א, ג, הדורש את הפסוק (דה"א ו, ד): "ואשתו היהודיה ילדה את ירד" - זה משה". אספסוף - כינוי לערב רב ע"פ במדבר יא, ד, הנדרש על פסוק זה בספרי על אתר (פסקה פו, עמ' 86): "אבל עדיין אי אתה יודע מי היו אותם המרגילים את ישראל לדבר עבירה. ה' הוא אומר: 'והאספסוף אשר בקרב' - אלו הגרים המאוספין מכל מקום". דעה זו נשנתה גם במדבר רבה טו, כד (עמ' 135) בלשון זו: "אלו הגרים, שעלו עמהן ממצרים ונאספין עמהם, שנאמר (שמ' יב, לח): 'וגם ערב רב עלה אתם'". מסתבר שאף ר"א הקליר שנה משנתו בלשון זו. בורע חשוף - ע"פ ישעיהו נב, י. והשווה פיוט ז, ט' 16 שם שונה הפייטן משנתו אליבא דמ"ד שע"ז היתה ביד ישראל.

<...> כְּצִיחֵי צִמָּא גִּיּוֹנִים
נַעֲזוּ פֶּ-עֶ-דֶּר שְׁקוֹד אֲוִוִּים
5 <...> סוּף הָאֲמִוּרִים
<...> כִּי נִבְקַע <...> ים
ע...> <...> כִּי? מִזִּמֵּרִים
עַל כֵּן עֲלֵפוּ בְּמִרִים
פִּלְגִי <...> לְ? עֵת הַיִּמְרָתָה
10 <...> לִם לְמָה לִּי <א שָׁמַרְתָּה
צוּר לְבַחָנִם בְּמוֹ אֲמִרָתָה
<...> ו־יִבֹּאוּ אוֹ מִן <רָתָה>

(ע"פ כ"י פרקוביץ)

(1) ככ' "וַיָּבֹאוּ מִרְתָּה וְלֹא יָכְלוּ לְשַׁתֵּת מִיָּם מִמֶּרְהָ כִּי מִרִים הָם עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ מֶרְהָ" (שמ' טו,
כג: 2) ונ' "אֵלֶּהִים מוֹשִׁיב יְחִידִים בֵּיתָהּ מוֹצִיא אֲסִירִים בְּכּוֹשְׁרוֹת אֶךְ סוֹבְרִים שְׁכָנוֹ צִחִיחָה"
(תה' סח, ז: 3) ונ' "א...": (4) ונ' "שְׁקִדְתִּי וְאֶהְיָה כְּצִפּוֹר בּוֹדֵד עַל גֵּג" (תה' קב, ח: 5) ונ' "לִכֵּן
גָּלָה עָמִי מִבְּלִי דַעַת וּכְבוֹדוֹ מִתִּי רָעַב וְהִמּוֹנוֹ צִחָה צִמָּא" (יש' ה, יג: 6) ונ' "אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם
לֹא הִשְׁכִּילוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ לֹא זָכְרוּ אֶת רַב חֲסִדֶיךָ וַיִּמְרוּ עַל יָם בֵּינָם סוּף" (תה' קו, ז: 7) ונ'
"צָרוֹר הַמֹּר הוֹדִי לִי בֵּין שְׁנֵי יָלִין" (שה"ש א, יג: 8) ונ' "כִּי לֹא יִזְנַח לְעוֹלָם אֲדֹנָי" (איכה ג, לא):

בכ"י אוקספורד הופיעו הפס' (תחילת הרשימה איני בידי):
4, 5, 6, נוסף משלי כב, טו, משלי ג, יא, 2, 7 (צוטט בטעות), 8.

יִי שָׂא (נָא) יָד
כִּי מָה? יִנּוּ אֲזִלַּת יָד
לְהַטִּיל תַּפְתַּח יָד
לְהַחֲיוֹת נַחוּתֵי יָד

ג

(נוקד ע"פ כתה"י)

קָרִים זָרִים

- (3) כְּצִיחֵי צִמָּא — ע"פ יש' ה, יג.
(7-8) כ? מִזִּמֵּרִים — הַשּׁוּוֹה גַם כֹּאן: וּמִי חֲשׁוּבִים מוֹרִים נִתְמַרְוּ לְמִרִים.
עַל כֵּן עוֹלְפוּ בְּמִרִים — יִתְכַּן שְׁנִתְכוּוֹן ר"א הַקִּלִּיר לְמָה שִׁכְתַּבְתִּי בַּבּוֹר לְפִיוֹט ג' ט' 5-8.
(10) לֹא שִׁמְרָתָה — הוֹשֵׁל ע"פ שְׁרִידֵי הָאוֹתוּיּוֹת שֶׁבְּכ"י.

ג

(4-1) קָרִים זָרִים — כִּינּוּי לְמִים עַל פִּי יָר, יח, יד. חֲבִשְׁתָּה לְעִזּוּרִים — כְּלוֹמֵר, הַקִּבְ"ה הַמְתִּיק מִלִּיחּוֹתָם שְׁלָמִי יִם-סוּף
כִּשְׁעִבְרוּ בּוֹ יִשְׂרָאֵל, עַל פִּי הַמְכִּילָתָא (עמ' 101), הַמוֹנָה בֵּין עֶשְׂרֵת הַנְּסִים שֶׁנַּעֲשׂוּ לְיִשְׂרָאֵל עַל הַיָּם (וְנִזְכְּרוּ בַּמִּשְׁנָה אֲבוֹת

חבשתה לעז'ורים

כעבךך בין גזרים

עונך מנזירים.

5 רונך אז כהמרו

עת לסילג נתמרו

מתוקים למו הומרו

כאשר מרו.

שבו אל אביגדור

10 פנצם לגדור

שוד עניים סדור

ה, ה) את העובדה ש"הוציא להם זיכרי מים מתוקים מתוך מלוחים". לפעולה זו קורא הפייטן חבישה על פי "מבכי נהרות חבש" (איוב כח, יא). ייתכן שהמדרש שעמד לפני הפייטן אמנם דרש פסוק זה על חבישת מי ים-סוף. בפירוש רש"י לפסוק נשתמר מדרש: "מפני בכייתן של ישראל שהיו בוכין לאמר מה נשתה חבש ותיקן להם נהרי מים מן הסלע. אין לדעת לאיזה מקרה שלמחסור במים נתכוון הדורש, אך ממרוצת לשונו של הקליר נראה שהוא מתייחס לים-סוף דווקא. כעברך בין גזרים - על פי המקרא "והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה", הנדרש על פסוק זה בבראשית רבה (מד, כא): "ר' יהושע בן לוי אמר: אף קריעת ים-סוף הראה לו, דכתיב: אשר עבר בין הגזרים האלה. המד"א: לגזור ים סוף לגזרים (תה' קלו, יג). עונך מנזירים - כלומר, מכתירים אותך, הקב"ה, בנזר. במחרוזת זו מקביל הפייטן את מרים של ישראל בחטא מי מרה לעומת צייתנותם על מי ים-סוף, שהזכיר במחרוזת הקודמת. מחרוזת דומה בתוכנה, העשויה לבאר את המחרוזת שלפנינו, מצויה בפיט הקלירי לפורים "אורח בט חוץ" (א 236, סע"י, עמ' 674):

שוב לגיא חמורים

יקשו אפרים

נתמרו למרים

ומי חשובים מרים

הטורים נתפרשו בכ"י אוקספורד 1207 (מס' הסרט במתכ" 1667), דף ע"ב, כדלהלן: "ומחשובים מורים. ור' יעקב נקדן אומ': ומי חשובים ומורים, כמור ואהלות היה טעם המים ונתחלפו מורים מתוך תלונתם. אבל אין ראייה". מכאן אתה למד כי ר' יעקב הנקדן הבין שלדברי הקליר נהפכו מי מרה המתוקים - למרים, בעקבות תלונתם של ישראל. מדרש כזה לא מצאתי, אך גם הפרשן העתיק, המביא את הפירוש בשם אומרו, לא מצא ראייה לדבריו שעמדו לרשותו.

באשר למחרוזת המצוטטת, יש מקום לבעל הדין לחלוק ולטעון, שגרסת ר' יעקב הנקדן מוטעית, ויש לגרוס "ומחשובים מורים" ולפרש את הטור בדרך שונה, אך בפיוטנו מביע הקליר רעיון זה בבירור: רונך אז כהמרו על פי תה' קו, לג. עת לסילג נתמרו ישראל בחטאם נמשלו לכסף סיגים, ולא לכסף טהור אליו נמשלו קודם שחטאו (על פי יח' כב, יח), ומכיוון שכן: מתוקים למו הומרו, כמבואר. אף במכילתא דר"י מופיעה דעה זו (עמ' 156): "וימתקו המים" – ר' יהושע אומר מרים נהיו לפי שעה ונמתקו.

10-9 שבו אל אביגדור פנצם לגדור - בני ישראל, כשחשו במרירות המים, פנו למשה, המכונה אביגדור (על פי ויק"ר א, ג, עמ' ט), וביקשו לגדור את פרצם, לרפא את המים. והשווה ללשון המדרש: "אביגדור. ר' הונא בר אחא אמר: הרבה גודרין עמדו לישראל, וזה היה אביהן של כולן".

12-11 שוד עניים - על פי תה' יב, ו. סדור - כלומר, לערוך לפני משה את טענותיהם, לשפוך שיחם באוזניו. שיוע אביונים עזור - מקביל לטור הקודם. עזור אף הוא משמעו "ערוך", כמו "עדרי מערכה בלבב שלם" (דה"א יב, לח).

שינוע אביונים עָדוֹר.

תִּמְךָ חַי עֵץ

שְׁעוֹן כְּשֶׁעוֹן עֵץ

15 חֵין בתחבול יִיעֵץ

צָעֵק וַיֹּרְהוּ עֵץ.

(ע"פ כ"י פרקוביץ)

(1) ככ' "וַיִּצְעַק אֶל ה' וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ וַיִּשְׁלַךְ אֶל הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שָׁם שָׁם לוֹ חֵק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסָּהוּ" (שמות טו, כה): (2) ונ' "כִּי בְּתַחבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה לָּךְ מִלְחָמָה וּתְשׁוּעָה בָּרַב יוֹעֵץ" (משלי כד, ו): (3) ונ' "וַיִּרְנֵי וַיֵּאמֶר לִי יִתְמֶךְ דְּבָרִי לְבָךְ שְׁמֹר מִצּוֹתֵי נְחִיָּה" (משלי ד, ד): (4) ונ' "וְהָיָה כְּעֵץ שְׁתוּל עַל מַיִם וְעַל יוֹבֵל יִשְׁלַח שְׁרָשָׁיו וְלֹא יִרָא כִּי יָבֵא חֶם וְהָיָה עֲלָהוּ רַעֲנָן וּבִשְׁנֵת בִּצְרֹת לֹא יִדָּאָג וְלֹא יִמִּישׁ מַעֲשׂוֹת פְּרִי" (ירמיהו יז, ח): (5) ונ' "עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכֶּיהָ מְאֹשֵׁר" (משלי ג, יח): (6) <ונ'> "יִשְׁבְּעוּ עֲצֵי ה' אֲרָזִי לְכַנּוֹן אֲשֶׁר נָטַע" (תהי' קד, טז): (7) ונ' "הָעֵצִים וְהָאֲבִיוֹנִים מִבְּקָשִׁים מִים נֶאֱזִין לְשׁוֹנֵם בְּצִמָּא נִשְׁתָּה אָנִי ה' אֶעֱנֶם אֶלֹּהֵי יִשְׂרָאֵל לֹא אֶעֱזֹבֵם" (יש' מא, יז):

\$נֶאֱתָה קְדוּשָׁה

ד

\$אֶל נֶאֱ

אֲרָבָע >ים ו< שְׁנֵי מַסְעוֹת הַנִּקְוָדִים

בְּחֻמֶּשׁ הַפְּקוּדִים

ולעניין השווה מכילתא ויסע א (עמ' 156): "וישלך אל המים. אחרים אומרים: היו ישראל מתחננים ומתפללים לפני אביהם שבשמים כבן... וכתלמיד... ואומרים לפניו: רבונו של עולם חטאנו... שתרעמנו... על המים".

ד

(1) ארבעים ושני מסעות - זהו מספר מסעות בני ישראל במדבר שיעלה בידנו לכשנמנה את התחנות שפורטו ברשימה שבספר במדבר, פרק לג, מניין זה נזכר כבר במסכת סופרים (ב, יא, עמ' 116 [היגער תרצ"ז]). ר"א הקליר מזכיר מספר זה שלמסעות גם בקדושתא לשבת חנוכה "אדיר כנצב", סילוק (הטור המתאים נשתמר בקטע הגניזה קמברג' H10.126): "וארבעים ושתים מסעות סע מרוקם". הטור הנידון נשתמר גם בקטע הגניזה T.S. 20.24, ושם הגרסה היא, כנראה: "וארבעים >ותשים מסעות". חז"ל הזכירו שכאשר מת אהרן הכהן "חזרו ישראל לאחוריהם שמונה מסעות" (ירושלמי, יומא פ"א ה"א; לח ע"ב). ואכן לכשתצטרף לארבעים ושנים המסעות עוד שמונה, ותפחית מן הסכום את התחנה האחרונה, שאינה נחשבת למסע בפני עצמו, יעלו בידך ארבעים ותשעה מסעות. הנקודים - שמספרם מדויק ומכוון. והשווה בסילוק לר"ה לשמעון בר יצחק "אשר מי יעשה" (א 8307, ג"ש, ר"ה, עמ' 114, "ההיום יפתחו שלשה ספרים מנקדים"). וראה גם בתוספתא, ברכות ה, יח (עמ' 28): הנקדין תופשין אותה, ובהערת ר"ש ליברמן על אתר.

בחומש הפקודים - הכוונה לספר במדבר, שפורטו בו המסעות הללו. כינוי זה, השגור בלשון חכמים, ניתן לספר במדבר על שם המפקד שנפקדו בו בני ישראל, שנוצר בתחילתו של הספר. ר"א הקליר השתמש בצירוף זה גם בפיוט 35 לשקלים, שנשתמר בכתב-יד אוקספורד (2714) d. 41 א33, "רביעית חמישית בחומש הפקודים, יישבם בראש ספר...".

על פי הדיבר היו נפקדים
 וזה מסע על פי ציר נסעו? פ? קודי?ם?
 5 כי עדיין לא היו מופקדים
 ובזאת הוללו כי קשבו לנוקדים
 היות אחריהם פאומן עקודים
 וכחלו ממך <ם שוסו בקדים
 בצצית מרתה כשתו יקודים
 10 ורופא ארוכה למכה הקדים
 כי למשוי עץ מים
 הורה משולת עץ ומים
 כי בעץ מלע? י?ן מים
 בן להמתיק מים
 <...>

- (3) על פי הדיבר - לפנינו פרפרזה שלדברי ר' יהושע במכילתא דר' ישמעאל (ויסע, א, עמ' 152): "זו נסיעה לא נסעו אלא על פי משה. ושאר כל המסעות... נסעו על פי הגבורה".
- (5) מופקדים - בכ"ק 2: מופקדים.
- (6) ובזאת הוללו כי קשבו לנוקדים - ראה בהמשך דברי המכילתא: "ומה ת"ל: ויסע משה את ישראל. להודיע שבחן של ישראל... לא אמרו היאך אנו יוצאין במדבר... אלא האמינו והלכו אחר משה. ולפי זה יש לפרש: שבחם והלולם של ישראל היה הציות שציתו הם לנוקדים, הרועים המוליכים אותם (על פי עמוס א, א). בכך נהגו כצאן ההולך אחר הרועה, המכונה "אומן עקודים" (על פי במדבר יא, יב). ולכאורה עדיף לפסק: היות אחריהם כאומן - עקודים נקשרים יהיו ישראל אחרי רועיהם כאלו היה אומנם.
- (8) וכחלו נקוד: וכחלו. ממרים - כאשר החלו ישראל להמרות את פי רועם שוסו בקדים - כלומר נוגפו בצמא, הנגרם ע"י חום, רוח קדים, הבנין - פצל - כנראה חדושו שלר"א הקליר.
- כשתו יקודים - נראה לפרש: עם ישראל, שהצמא יקד בקרבם, יכלו לשתות, ע"י שטרח הרופא וכו'. יקוד - האש יקדה בו, השווה אצל יוסי בן יוסי (פיוטי יב"י, ירושלים תשנ"א 2 עמ' 102) בפיוטו למלכיות אהלה אלהי ט' ע' בגשת זר מכהן, יקוד לזכרון", כלו' קרח נשרף ויקדה בו אש כשנגש להקטיר קטרת.
- (10) ורופא - הקב"ה הקדים תרופה למכה, מדתו זן שלקב"ה פורשה בשהש"ר ד, (עמ' 50) רבא בשם ר' שמעון... מי שאמר והיה העולם... מקדים הרטייה ואחר כך הוא מכה. ארוכה - זו רפואה כלשון הכתוב (יר' ל, יז).
- (11) כי למשוי עץ מים - למשה שנמשה מתיבת הגמא (שמ"ב, ג) הגדל על המים, ככתוב, היגאה גמא בלא בצה... בלי מים (איוב ח, יא), ואף כאן שנה ר"א הקליר משנתו כרשב"י שאמר (מדר"י בשלח א' עמ' 155) דבר מן התורה הראהו.
- (12) התורה נמשלה לעץ (משלי ג, יח) "עץ חיים היא למחזיקים בה", ולמים "אין מים אלא תורה. (מכילתא ויסע א, עמ' 154) "ולא מצאו מים דברי תורה שנמשלו למים... שני' 'הוי כל צמא לכו למים' (יש' נה, א)"
- (13) כי בעץ מלעין מים - ראה במכילתא שם (עמ' 156): ר' שמעון בן גמליאל אומר... בשר ודם במתוק מרפא את המר, אבל הקדוש ברוך הוא מרפא את המר במר, נתן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל כדי לעשות בו נס, ונסח ר"א הקליר מחבל = מלעין הופך (את המתוק) ללעון ומשה בן - הבין כי בכך ימתקו המים.

ה

- 5 <...> ש?ש?עים
עמסו חפצים. <...>.
<...> פיצים
זה כהיסיצם <...>
ס?וגרו אל כוב בו היות נפוצים.
<...> ר?ב?וא לארץ
ובעת הימרו. <...>.
10 ר?ב?ול ע?<...>ל שור. ב?ר?יץ על <פ?>רץ?
<...>סו בכיליון חירץ.
יקרו בו ראות. <...>נראות
פתנים וחיות. מראות ממראות
15 <ר?>בו נארכו. מידוד לפרסאות
שמונה מאות?ע?ל שמונה מאות.
בשיור נזלים. אשר מיצול <ה?>ו?ציאו

ה

- (7) זה כהיסיצם כינוי למשה על פי הכתוב: "כי זה משה האיש" (שמות לב, א). הכינוי שכיח בפייטנותו שלקליר, ומקביל למליצתו של ר' פרידא בבבלי מנחות נג ע"ב: "יבוא זה ויקבל זאת מזה לעם זה. יבוא זה - זה משה. דכתיב: "כי זה משה האיש".
- (8) סוגרו אל כוב בו היות נפוצים. כלומר, לאחר שנסעו בני ישראל מים-סוף, פנו אל מדבר כוב. בכינוי זה מכונה המדבר במכילתא בשלח ויסע, פרשה א' (עמ' 153): "ויצאו אל מדבר שור - הוא מדבר כוב. אמרו עליו על מדבר כוב שהיה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה, כולו מלא נחשים ועקרבם" (ונקדתי כוב כנקודו הא"י שלכתב היד).
- (11) פרץ על פרץ - ע"פ איוב טז, יד.
- (12) בכיליון חרץ - ז"א כיליון חרוץ על פי יש' י, כב. והשווה בפיוט "תמימים כרשו ארץ" (ת 336), לברכת המינים שבקרוכת ר"א הקליר לפורים (סע"י, עמ' 675): "פקד לרוץ במרץ, לכלותו בחרץ".
- (13) יקרו בו ראות לפי עניינו שלפיוט, נראה לפרש - המראה היה שלא לרצונם, חשכו עיניהם מראות, כשם שפירשו רש"י וראב"ע את הפסוק "יקר בעיני ה' המותה לחסידיו" (תה' קטז, טו) "שדבר קשה וכבד הוא בעיניו".
- (14) מראות ממראות כלומר, מראות שונים אלו מאלו, מינים שונים של חיות רעות. והשווה בסילוקו שלר"א הקליר לקדושת אדיר כנצב: "אשרי העם שככה רואים מראה ממראות דמות אש" (טור זה מופיע בכ"י T.S. H10,126), ואף בסילוק יש לפרש: אש המשתנית לכמה גוונים.
- (15) מידוד לפינו שם פעולה של בניין פיעל, הגזורה מפועל המצוי במקרא: "ימדד ערב" (איוב ז, ד). וראה בביאור לט' 8.
- (17-20) בטורים 17-20 מופיעה פרפרזה של דברי המכילתא (עמ' 154): "אחרים אומרים: מים שנטלו ישראל בין הגזרים שלמו מהן באותה שעה", ויש לפרש בשיור נזלים במים (על פי יר' יח, יד), נשתיירו בידיהם אשר מיצול הוציאו - שנטלו אותם ממצולות ים-סוף.

עַד מְרָתָה. אוֹתָם הִמָּצִיאוּ
יַעַן <כִּי הָיָה יְרִיעוֹ. שְׁלֹמוֹ נִימָצָא
וַיִּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים >וְלֹא מָצָאוּ. 20

קָצְרָה יַחֲדָתָם. כָּגַעוּ לְתַלְאוּבוֹת
יֵן? עֲוֹנָשׁוֹ לְ>הָ< יַעֲשׂוֹת. לְתַנִּי לִי אֵיבוֹת
לְדֹלִי קִיחַת? שִׁי? עֵץ עֵץ? עֲבוֹת
אֲשֶׁר בָּם הֻמָּתְקוּ. תִּמְרוֹר לְבָבוֹת.

25 יְקוֹתִיאל לָמַד. וְאוֹתוֹ יִיעֵץ
וַיִּוְרֶיהוּ עֵיצָה. מֶה לְהִתִּייעֵץ
רַעְלָם לְחָלוֹת. בְּמִכּוֹנֶת עֵץ
לְהוֹדִיעַ כִּי תְשׁוּעוֹת בְּרוּב יוֹעֵץ.

צול - חידוש פייטני הוא במקום "צולה" שבמקרא (יש' מד, כז). והשווה בקדושתא לפסח שלר"א הקליר "אסירים אשר בכושר" (א 6937) רהיט (ג'ש, פסח, עמ' 118, טור 17): "פס יד כתבה לקעקע צול בפסח".
יען כי היריעו וחטאו ישראל שלמו מהם המים (וכלשון המכילתא המצוטט), ועל כן ניצמאו.

וילכו שלשת ימים ולא מצאו כלשון הכתוב שמ' טו, כב.

21 קצרה יחדתם - קצרה נפשם של ישראל כגעו לתלאובות כשהגיעו למדבר, ארץ תלאובות (הושע יג, ה),
ועונשו - נענשו, לחילי איבות - לפנינו בלא ספק רמז למדרש שדרש את המילה היחידאית "תלאובות" לשון
נטריקון - תילם של איבות. מדרש דומה מביא רש"י בפירושו לכתוב זה.

23 לולי קיחת שען עץ עבות - העי"ן מסופקת. ואם קריאתי נכונה, נראה שכיוון ר"א הקליר למדרשו
שלר' יהושע בן קרחה, ולפיו העץ שהשליך משה רבנו למים כדי להמתקם היה הרדופני. עץ זה נזכר בבבלי סוכה
ל ע"ב כמתאים להגדרה של "עץ עבות" המקראי (ויק' כג, מ), כי כדברי רש"י על אתר: "ענפיו עשויין כמין
קליעה". אך יש להדגיש כי במקבילה בירושלמי לא הועלתה כלל אפשרות זיהוי "עץ עבות" עם הרדופני.

24 אשר בם הומתק תמרוור לבבות - כלומר, בהמתקת מרירות המים נגעו ישראל ונמתקה המרירות
שבלבם. תמרוור - לשון מרירות הוא, "בכי תמרוורים" (יר' לא, יד).

25 יקותיאל - זה משה, וכנדרש בויק"ר (מרגליות) א, ג: "ואשתו היהודיה ילדה את ירד" וגו' (דה"א ד,
ד)... יקותיאל. רבי לוי ורבי סימא אמר: שעשה את הבנים מקיין לאביהם שבשמים".

למד ואותו ייעץ - כלומר הקב"ה למד את משה ונתן לו עצה.

27 רעלם לחלות - להמתק את מרירות מימיהם, ונשתמש ר"א הקליר בשורש חל"ה, משום שנתכוון
לרמז למדרש שנשתמר בשמ"ר מג, ג: "ורבנן אמרין: מהו ויחל משה. עשה משה את המר מתוק. ויחל לשון
חלוי... אמר ר' ברכיה... כיון שבאו ישראל למרה, מה כתיב שם, "ויבאו מרתה (שמ' טו, כג)... אני מלמדך היאך
תהא אומר: עשה את המר מתוק. ומניין שלמדו הקב"ה להיות אומר כך. ראה מה כתיב, "ויצעק" (שמ' טו, כה).
ויראהו אין כתיב אלא "וירדה"... לשון למוד, שנאמר "וירוני" (מש' ד, ד), וכתב "ולהורות נתן בלבבו" (שמ' לה,
לד).

במכונת עץ היא התורה, שעליה נאמר: "עץ חיים היא למחזיקים בה" (מש' ג, יח). ומפורש הדבר במכילתא
(עמ' 155): "ר' שמעון בן יוחאי אומר: דבר מן התורה הראהו, שנאמר: "וירדה"... כענין שנאמר: וירוני ויאמר לי
יתמוך דברי לבך". ומפורש יותר בתנ"כ, בשלח יח (עמ' 64): "אמר ר' שמעון בן יוחאי: דבר מן התורה, שכתוב בו:
עץ חיים (מש' ג, יח)".

28 להודיע כי תשועות ברוב יועץ - ראה מה שכתבתי בביאור לפיוט ב, טור 15.

אֵל נָא

ו

אומן כראם מלינים
בציחי צמא מיתאוננים
געה בעדם, חתול לעונים.

ניקשב ויש {י} מע צעקו קדוש.

5 דפקו עדיהו בועק

העית להפ {י} גיע בעדינו נאק
ומיד נירצה ויערוך צעק

לממיר מתוקים וממתיק מרים. האל קדו <'>

זמנם מאז לענותם

ו

(1) אומן כראם מלינים - כלומר, כאשר ראה משה, המכונה אומן (במ' יא, יב), כי עם ישראל מתלונן ומתאונן על צמאו. ציחי צמא - על פי יש' ה, יג.

(3) געה בעדם - זעק והתחנן בעד עמו. פועל זה מציין בתנ"ך קולו של שור, אבל בלשון פייטנים נשתמשו בו גם במשמע של בכי, תחינה ותפילה. ומצינו לר"א הקליר שנשתמש בשם העצם "געיה" במשמע זה בפיוטי "אל נא תעינו כשה אובד" (א 3886, ג"ש סוכות, עמ' 192, טור 10): "צעים שעה מערבות".

חתול לעונים - כלומר, להמתיק את המים המרים. משמע שורש זה במקרא הוא חבישה וטיפול בילד סמוך להיוולדו, בהבם, בפיוטי ר"א הקליר מובנו שלשורש זה הוא בעיקר "כיסוי", כגון בקדושתא לסוכות "ארחץ בנקיון" (א 7577), סילוק, ג"ש, סוכות, עמ' 134, טור 92: "מחתול כנפי ששת" (כלומר, מלאכים, שש כנפיהם מכסות אותם); או בהושענא "תתנו לשם ולתהלה" (ת 594, ג"ש, סוכות, עמ' 180, טור 10): "תדביקנו כאזור חתולה". אך גם במשמע "רפואה", כגון ברהיט לטל "אלים ביום מחסן" (א 5126, פרנקל, פסח, עמ' 230, טור 45): "תת לעולם חתלה". אף כאן יש לפרש "חתול" במשמע לרפא את המים, להמתיקם, כמסופר במקרא (שמ' טו, כ). וכבר מצאנו בתנ"ך "רפואה" במשמע המתקת מים מתוקים (מל"ב ב, כא).

לעונים - מרים כלענה. והשווה ברהיט לטל "אלים ביום מחסן" (פרנקל, פסח, עמ' 225, טור 4): "יתן להמתיק לען".
(6) נאק 7 צעק - לפנינו שמות עצם מן המקרא שנתקצרו בלשון הפיוט, ומשקלם משקל סגולי. והשווה בלשון ר"א הקליר: "ישבו מבכים מנאק מתיכם" ("איכה אלי קוננו", א 2923, ג"ש, קינות, עמ' מה, טור 23). ונעיר שזעק (טור 5) היא מילה מקראית (יש' נז, יג).

ומיד נירצה - רמז ר"א הקליר לדרשת המכילתא "ויצעק... ויורה... מכאן שהצדיקים אין קשין לקבל". ופירשו הפייטן (בניגוד למפרשי המדרש המצויים), שאין הצדיקים קשים לקבל חרסת הציבור, והוא התפלל למרות שהתלוננו כנגדו לפני כן.

(9) זמנם מאז לענותם - יתכן שר"א הקליר שנה משנתו כדעת ר' יהושע שבמכילתא דר' ישמעאל (עמ' 156) "מרים היו לפי שעה ונמתקו" (בגוד לדעת ר' אלעזר המודעי הסבור "מרים היו מתחלתן") ולפי זה יש לפרש "זמנם מאז" מאז שהחלו לפרוק עולו של מקום ולהתלונן על חוסר המים אך יתכן ויש לפרש "זמנם מאז" - מששת ימי בראשית, אם כן פירש ר"א הקליר "ויורה ה' עץ" כמתיחס למטהו של משה, שנברא בין השמשות (אבות ה, ו) פרוש כזה נמצא לפנינו במדרש הנעלם ונשתמר בילקוט ראובני, בשלח קסב, (ירושלים תשנ"ה, עמ' 156)

10 חָבוּשׁ לְקִיצֵם לַעֲנֹתֶם
טוֹב צָג כְּזָקֵן וְרָגִיל בְּתַעֲנִיתֶם
וַיִּקָּשֶׁב.

יָזַם עֲצֵי מְרִים לְמָה נִיבְרָאוּ
כִּי מָה יוֹעִילוּ אֲשֶׁר בָּעֵד נִירָאוּ
לְחֹשׁ בְּאוֹזְנֵי עַל מָה נִיקָרָאוּ
לְמַמְרִיר.

15 מֵאֵז הַכֹּל צָפוּי ל' ו? <...> נוֹלֵד
נ? <...>
סְפוּנִי פְּנִינִי + [נְתִיבִי] <...>.

ע <...>
פָּנֵעַ אַי? יִפְלֵל בּוֹ <...> יָקָם

פד): "א"ר יהושע אותו המטה של סנפרינון ביה ומששת ימי בראשית נברא... ר' יהודה אומר של עץ היה... דכתיב 'ויורהו ה' עץ'". דברי הפייטן בטור "מאז הכל צפוי" מסייעים לכאורה לפירוש זה.

10 חבוש לקיצם לענתם – כלו' לחבוש, לרפא את מרידות המים, לבל יהא בהם טעם רש לענה לקץ שמן המרידות שהוקצה להם.

11 טוב – זה משה, כינוי רגיל בלשון הפיוט ע"פ שמות ב, ב. צג כזקן ורגיל בתעניות – יש לפרש: משה עמד בתפלה (ככתוב, שמות טו, כה, "ויצעק אל ה'") וכדרכו של שליח צבור בקי, שניתן להורידו לפני התיבה ביום תענית, (כדרך ששנינו תענית ב, ב – עמדו בתפלה, מורידין לפני התיבה זקן ורגיל).

12 יום עצי מרים – המחרוזות תתפרש ע"פ שמות רבה מג, ג (עמ' 143): "אמר ר' ברכיה... כיון שבאו בני ישראל למרה מה כתיב שם, 'ויבואו מרתה' (שם' טו, כג), התחיל משה מהרהר בלבו, ואמר: המים הללו למא נבראו... ידע הקב"ה... א"ל הקב"ה, לא תאמר כן, ולא מעשה ידי הן, יש דבר בעולם שלא נברא לצורך, אלא אני מלמדך היאך תהא אומר, אמור כן, עשה את המר מתוק" (המשכו של מדרש צוטט לעיל בביאור לפיוט ה טור 27). לפי מדרש זה מתברר שהקב"ה הסביר למשה את תפקידים שלמי מרה – על מנת שיתפלל עליהם וימתקו, מכיון שכך, משער אני שהנוסח במקור שלפיוטנו היה "לחש באזניו (הקב"ה) על מה ניקרו" – מדוע נזדמנו להם לישראל, ובהתאם לכך יש לנסח בטורים "למה ניברו" "אשר בעד נירו", הדלדלות כזו שלשרשי לא המצויה בלשון חכמים מוכחת, למשל, בפיוטו שלר"א הקליר "אקחה בראשון" לסוכות (א 7638, ג"ש סוכות עמ' 107) ט' 15-16 "בהדר לחשוב בלוית עדנה... בערבה באחות מקנה". בדפוסים "תוקן", כמובן, ל"מקנאה", אך הכתיב "מקנה" עדיין נשמר בכתיבי יד המנויים באפראט של ג"ש. לצורך "אשר בבעד ניראו" אין בידי הסבר.

הטורים הבאים לקוים הם אך מן המלים הניתנות לקריאה אפשר להסיק שאין בהם אלא הרחבה של הרעיון המצוי בטורים 12-15.

15 מאז הכל צפוי – הלשון ע"פ המשנה באבות (ג, טו) לפי גרסת הערוך (ערך סעד) "הכל צפוי" ואית דאמרי "הכל צפון" – מלמד שכל מעשהיהן של בני אדם צפונין הן אצל הקב"ה, המשך דברי הפייטן אינו בידנו אך נראה שנתכוון למדרש שהזכרתי בבאור לטור 9 פירוש שני.

17 ספוני פניניו – אין "פניניו" בפיוט אלא נרדף ל"ספוני" – גנוז וצפון, והשווה דוגמאות שהובאו במלון אב"י ערך "פנין" עמ' 5010-5009.

20 <...> אִיכָה תִּמְתִּיקֶם

לְמַמְרִי <ר>.

קוֹשׁ <...> תִּיפְאָרָה

רֹב מִיץ ו/ת? <...>

<...> שֶׁעַתָּה בְּ? פָּרָה

נִיקָשׁב.

<...> מִישָׁם

25 בְּחוֹק וּמִשְׁפָּט <...> שָׁם

<...> חָם בְּלִי לְהֶאֱנִישָׁם

לְמַמְרִיר + מֵתוֹ <'> וּמִמִּי מִ' <...>.

ז

וּבִכֵּן "נִיִּסֵּעַ מִשָּׁה אֶת יִשְׂרָאֵל מִי-יָם-סוּף".

אֲנוּסִים כְּפוּפִים רָדוּ אֶל סוּף

19) פגע איך יפלל – כלומר, איך יערוך (משה רבינו) תפלה בעד עמו המשוועים למים. כידוע, "פגיעה" היא מעשרת הלשונות שנקראה התפלה בהם, ראה ספרח ואתחנן ג (עמ' 39): "...ואתחנן אל ה', עשרה לשונות נקראת תפלה... רנה ופגיעה שנאמר 'ואתה אל... תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (יר' ז, טו)". והשוה לשימוש במלה פגיעה במשמע זה אצל ר"א הקליר בקדושת שושן עמק (ש 765) מגן, ג"ש יו"כ עמ' 333 ט' 8 "שוע פגיעות ארבע, שעה צדקם לתבע".

23) שֶׁעַתָּה בְּפָרָה – אם קריאתי נכונה יש לראות את הסימן – שמעל הב' כסימון של שוא, יתכן שנתכוון הפייטן למצות פרה אדומה, שלדעת חז"ל ניתנה לישראל במרה, כדברי רש"י בפרשו לשמות טו, כה "שם שם לו – במרה נתן להם... שבת ופרה אדומה ודינין, מפרשי רש"י לא מצאומקור לדבריו, על פיהם נצטוו על טהרת פרה אדומה במרה (ראה), למשל, ספר הזכרון על אתר, ליוורנו תר"ה דף לא, א), אך יתכן שעמד לפניו מקור זהה לזה שעמד לפני ר"א הקליר.

25) בְּחוֹק וּמִשְׁפָּט – ע"פ שמות טו, כה.

26) לְהֶאֱנִישָׁם – להכותם במכה אנושה, חולי אנוש. השוה אצל ר"א הקליר בסביל "הוענש באפוף" (אשא דעי בצדק, תקיעתא לראש השנה, א 7745, ג"ש ר"ה עמ' 260 ט' 10).

ז

1-6) כדי לפרש טורים אלו, עלי להעמיד את הקורא על כלל שכלל ר' יוסף קרא בבואו לפרש את דברי הקליר (אני מעתיק מן הציטוט בספרו של א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים. ירושלים תשס"א עמ' 337): "וכה משפט הישיש, שבכל מקום שמצא רבותינו חלוקים בדבר, מקיים דברי שניהם" (אגב, פרשני הפיוט הקלסיים הכירו כלל זה, ופירשו טורי פיוט קלירים על פיו, הכלל צוטט גם בתשובות מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג ס' תמ"א [=דפ' בודפסט תרנ"ה דף סב, א], ומשם בהערות ר' אייזיק ברלין על מחזור וו"ה, הנובר תקצ"ח, כך ראש השנה יום א', עמ' 185), אף כאן נחלקו חז"ל כיצד התיחסו ישראל למצב של ים סוגר ושונא רודף, והמחלוקת הובאה במכילתא דר"י בשלח ה' (עמ' 104-105): ר' מאיר אומר... כשעמדו... על הים זה אומר אני יורד תחלה לים... קפץ שבתו של בנימין... ור' יהודה אומר... זה אומר אין אני יורד... קפץ נחשון... ונפל לים.

1) אֲנוּסִים כְּפוּפִים- בכפייה, נגד רצונם, השוה משנה נזיר ט, א "שהוא כרפף את עבדו ואינו כופף את

בְּאוֹמֵר "דְּבֵר" "וַיִּסְעוּ" נִסְעוּ בּוֹ לְסוּף
ג...>...< מִימָסַע סוּף
דְּחוּפִים הִיִּסְעִים ח...>...< בְּסוּף.

5 הֵן כִּי בְּלוֹא לֵב וְלֵב אֵי? וְרָדָן [ת] לְסוּף
<...> בְּלֹא [לֵב] וְלֵב עַד? וְרוּ מִיִּסוּף
זָהָב וְכֶסֶף? כִּמּוּ? <...> וְתָם [בְּסוּף]
חֶשׁ לָמוּ כֵּן בְּעוֹדָה עַל שְׁפַת יָם-סוּף.

טָפַשׁ לִי? בָּם בְּנִיפְלָאוֹת + סוּ?>
10 יִקְשׁוּ לֹמֵר אֶלֶּל <...> זָג יָם-סוּף
בְּחֶפֶץ לְנִסְתוּתָם בִּימְצוּלוֹת + יָם-סוּ?>
לְהִיפֶשׁ וְטִיט וְחוּמֵר שֶׁת מִימֵי סוּף.

מִלְּלוּ זֶה לְזֶה בִּיתְהוֹמוֹת + <סוּף>
נִילְבָּנָה לְבִינִים בְּצוּעֵן אֶף בְּסוּף
15 סָמַל אֲשֶׁר בֵּינָךְ? מַה? הוֹרֵךְ? דּוּ לְסוּף

אשתו (במשניות דפוס וילנא מופיע נוסח זה בשינויי נוסחאות - נשים כרך ב' עמ' 32 בשוליים). וכאן שונה ר"א הקליר משנתו כר' יהודה.

(2) באומר "דבר" "ויסעו" לשון המקרא שמות יד, טו, וכנראה נתכוון ר"א הקליר לדרשת המכילתא (עמ' 97) ר' יהושע אומר, אמר הקב"ה למשה, משה, אין להם לישראל אלא ליסע בלבד.

(4) דחופים- אצים ונבהלים, השוה "הרצים יצאו דחופים" (אסתר ד, טו). וכדעת ר' אליעזר במכילתא דר"י (ויסע א, עמ' 153) ... על פי הגבורה נסעו... ומה ת"ל 'ויסע משה'... שהסיען בעל כרחן במקל... וכדעתו נקט ר"א הקליר גם לעיל פיוט א, ט' 12.

(5) בלוא לב ולב (ספק כתוב ככה): כיבלוא בתיבה אחת) פסוק הוא בדברי הימים א' יב לג "ולעדר בלא לב ולב" והשוה מלון אב"י עמ' 2589, אף ר"א הקליר השתמש בצרוף זה בהושענא "למען תמים בדורותיו" (ל 1159, ג"ס סכות, עמ' 192) לְמַעַן בָּאֵי לְךָ הַיּוֹם בְּכָל לֵב, שׁוֹפְכִים לְךָ שֵׁיחַ בְּלֹא לֵב וְלֵב (וכאן מלמדנו ר"א הקליר את דעתו של ר' מאיר).

עדרו - עלו, מצאו דרך להעדר (אינו מופיע במלון אב"י).

(7-8) ראה פיוט א' בביאור לט' 5-8.

(10) יקשו לומר אליל בקע ים סוף – משמעות הפעל "יקש" הוא: טמן מוקש לפלוני, המלה היא מקראית, (ירמ' נ, כד) והפיטנים הרבו להשתמש בה. ידוע המדרש שצלמו של מיכה עבר בים, אך לא נודע לי היכן אמרו חז"ל שישאל טענו שהים נבקע מכח הצלם.

(11-14) כחפץ לנסותם – ענין הנסיון מופיע, לפי בדיקתי, רק במדרש שיר השירים וזוטא א, ט (עמ' 13), "שנסה אותם המקום ייבש המים והטיט לא ייבש", אבל הטורים שבהמשך מחייבים להניח שהמדרש שהיה לפני ר"א הקליר דמה למצוי לפנינו במדרש תהילים מזמור קו (עמ' 455): א"ר אבא בר כהנא... כיון שנעשה להם הים טינא (כלומר: טיט) כמה שנאמר... "חומר מים רבים (חבקוק ג, טו)... אמרו: מטיט וחומר יצאנו ובטיט וחומר חזרנו.

(14) נילבנה לבנים- בר' יא, ג.

עָנִיו הִיפִיעַ מֵהֶם בְּמַסַּע סוּף.

פִּשְׁעִים אֲשֶׁר נָח? קֶקוּ עֲלֵימוּ מְסוּף

צוּר הַיָּמִי? ל? בְּשִׁירַת עֶזְרָה סוּף

קָרִים אֲשֶׁר שָׁאֲבוּ מֵעִמְקֵי? ס?

20 ר? יו? הַמּוֹנֶם עַד פְּעָמוֹ מוֹל סוּף.

שָׁלְמוֹ בְּמִרְהָ מַצ <...> נוֹזְלֵי סוּף

תָּהוּ וְשָׁבוּ וְחֻנְנוּ נוֹכַח גּוֹזֵר סוּף.

וּבִכָּן "נִיפְעַק אֶל יְיָ נִיזְרִיהוּ יְיָ עֵץ".

אִיוֶם פֶּחֶן וּבִיָּאָר כָּל עֲצֵי מֶרְהָ

בְּאִי-זֶה מֵהֶם ה...>.. מֵר לְהִמָּתֵק <יָק> מִי מֶרְהָ.

ח

(הסלוק נוקד ע"פ כחה"י)

<...>

ועל כל אשר הענו האֲבִירוֹ

15-16 סמל – צורה של עבודה זרה (דב' ד, טז)... עניו (זה משה, במ' יב, יג) היסיע מהן כלשון מכילתא דר"י ויסע

א' (עמ' 153): "ויסע משה"..." ר' יהודה בן אילעי אומר עבודה זרה עברה עם ישראל בים והסיעה משה באותה שעה.

17-18 פשעים... צור הימחיל - המקור: שמות רבה כד, ג (עמ' 89) "ויסע משה" א"ר אבא בר כהנא הסייען

מחטאו של ים סוף, כיון שאמרו שירה מחלה להם השירה על שחטאו בים.

הימחיל- לא נמצאה לי צורה זו בפיוט הקדום, לכאורה. שימוש זה עלה לראשונה ברשות "יראתי בפצותי"

(א3787, ג"ר ר"ה עמ' 61 ט' 5) "משלחי להמציא כפר ולהמחיל" (כך הגירסה בכתבי היד שר"ד גולדשמידט

השתמש בהם, בניגוד לגרסת הדפוסים).

בשירת – שמוש בצורת הנסמך, במקום הנפרד (המופיע גם במדרש המצוטט). לכאורה, דומה שימוש זה למה

שמצאנו אצל יוסי בן יוסי בפיוטו לזכרונות, אפחד במעשי, 7117, פיוטי יב"י, עמ' 105: מות וחיים, שלום

ומלחמת (במקום: ומלחמה).

19-20 קרים – כנוי למים בלשון פייטנים, השוה בקדושות זו פיוט ג' ט' 1.

פעמו – צערו. במקרא מצינו את שם העצם בלבד במשמע "צעד" כגון: "הולם פעם" (יש' מא, ז) "מה יפו

פעמך" (שה"ש ז, ב), ושנה ר"א הקליר משנתו כשיטת אחרים במכילתא דר"י (ויסע א, עמ' 154) "וילכו... ולא

מצאו מים..." אחרים אומרים מים שנטלו ישראל בין הגזרים של מי מהן באותה שעה.

22 תהו- פועל זה מצוי בל' חז"ל במשמע חרטה כגון "בתוהא על הראשונות" ומקור הטור במכילתא דר"י

ויסע א (עמ' 156), ושוב, בשיטת אחרים: אחרים אומרים היו ישר' מתחננים ומתפללין... ומתגדרים לפני אביהן

שבשמים ואומרים לפניו... חטאנו לפניך.

23 וביאר- כבר האריך מ' זולאי בהגדרת פועל זה בלשון הפיוט (ואף לאחר ימי הפיוט הקדום) והוכיח

שמשמעו "אמר בפירוש" ולא "נתן פירוש לדבריו" (ידה"מ ו' (תש"ו) עמ' קעג-קעז). ואף במקום זה נתכוון ר"א

הקליר לומר כי הקב"ה, כביכול, בטא בפירוש את שמותיהם של כל האילנות הבאים בחשבון, על מנת, כביכול,

להגיע למסקנה איזהו העץ המתאים.

ובצדקתם בחין נַעֲמָרוּ ועל ידי שלשה אשר בציה נַאֲחֲרוּ

5 שלשה כתרים שם כותרו

נְנָה וְגָל וְדָת אֲשֶׁר סִיבְרוּ.

ועל ידי שילוש מְקוֹם אֲשֶׁר פָּם בּוֹזְרוּ
שְׁלוֹשׁ מִלְּתוֹת נִקְרָו

ח - סילוק

(2) ועל כל אשר העו האבירו נראה לפרש: חסד עשה הקב"ה עם ישראל שהאכיל אותם במן על אף שחטאו לו וראויים היו להיענש ולהיותו בלא מזון, כמו שדרשו בתנ"ב ראה יד, עמ' 25: "לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים (דנ' ט, ז). אמר ר' יהודה בר אלעאי: עבודה זרה עברה עם ישראל בים... ולא עוד אלא שנטלו ממנו (מן) והקריבו לעבודה זרה. שנאמר: "ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך ונתתיהו לפנייהם לריח ניחוח ויהי" וגו' (יח טז, יט). מהו "ויהי". אמר ר' יודן... ויהי למחר, ואף על פי כן "ומנך לא מנעת מפיהם" (נחמ' ט, כ). והמילה האבירו תתפרש: אכלו לחם אבירים (תה' עח, כה) הנדרש על המן במכילתא, עמ' 167: אל תיקרי "אבירים" אלא איברים, לחם שנטוח באיברים וכו'. מדרש זה נתפייט על ידי הקליר גם בקינתו "לך ה' הצדקה באותות" (ל 765, ג"ש, קינות סי' כ, ט' 9-10) (עמ' עט):

לך ה' הצדקה בטעם שהטעמתנו כצפית בדבש

ולנו בשת הפנים ביום הקרבנו לפניו סלת ושמן ודבש

(3) ובצדקתם בחין נערתו כלומר, ה' שמע תפילתם. ואין חין אלא תפילה, תחינה - "וחין ערכו" (איוב מא, ד), תרגמו יונתן: ובעותא דעלויה. נערתו תפילתם נענתה. השווה "ונערת להם ורפאם" (יש' יט, כב).

(4-5) ועל ידי שלשה משה אהרן ומרים אשר בציה נאחרו תחת מנהיגותם שלא לו נתעכבו במדבר, ושלשה כתרים שם כותרו, שזכו לשלושה כתרים, נוה ודגל ודת, שהפייטן הולך ומוכיח. ברי שהתורה קרויה דת, שנאמר: "מימינו אשדת למו" (דב' לג, ב), ומה שדרשו עליו בספרי דברים שמג (עמ' 399); והמשכן קרוי נוה, שנאמר: "עיניך תחזינה ירושלם נוה שאנן" (יש' לג, ב). פסוק זה לא נדרש על המשכן במדרשים הידועים, אך ודאי שהקליר דרשו בצורה זו. השווה במשלש קלירי לשבת חנוכה שנשתמר בכ"י אדלר 3423.6 (יתפרסם בע"ה במסגרת צילומי "מחזורים גדולים" שנשתמרו בגניזה):

קופל במחנות >נ...<

משכן מעל נוה שאננים

אלפיים וארבע >אות< וחמישים שנים

עד הוקם אוהל בניצוח שושנים

על כרחך דרש הפייטן "נוה שאנן" כמו נוה שנאן, כינוי למלאכי השרת, והכוונה למשכן שלמעלה (הנזכר תכופות במדרשי חז"ל, כגון תנ"ב נשא יח (עמ' 37): "א"ל הקב"ה למשה... עד שלא נברא העולם הרי מקדשי בנוי למעלה, שנאמר: "כסא כבוד מרום מראשון" (יר' יז, יב), שלא הורד לעולם אלא לאחר 2450 שנים משנברא העולם.

(6) ורגל קשה להלום את המילה, ומסתבר להגיה ורגל - דגלי מדבר ששכנו בהם ישראל.

(7) ועל ידי שילוש מקום אשר במ בוחרו לדעת ר' יהושע (מכילתא, פרשה א, עמ' 155), באר ישראל לשלושה מקומות ביום שהגיעו למרה, וזאת על אף שבפסוק נתפרש רק מקום אחד. וראה בהערות ר"ש הורוביץ על אתר.

בוזרו ר"א הקליר נקט מילה זו במשמע נתפורז. ראה תה' סח, לא. מכאן לכאורה עלינו להסיק שישראל נתפורז למקומות שונים במדבר. השווה למשל חזקוני לשמות טו, כב.

(8-9) שלוש מתנות נוקרו / מן ובאר ועב אשר עוטרנו השווה לברייתא בבבלי תענית ט ע"א: "ר' יוסי בר' יהודה אומר: שלושה פרנסים טובים עמדו להן לישראל, ואלו הן: משה ואהרן ומרים. ושלוש מתנות טובות ניתנו על ידם, ואלו הן: באר וענן ומן. באר - בזכות מרים. עמוד ענן - בזכות אהרן. מן - בזכות משה. ייתכן שהטור ועל

מִן וְבָאָר וְעָב אֲשֶׁר עוֹטְרוֹ.

10 וּשְׁלוֹשׁ מִצְוֹת שֵׁם הוֹזְהָרוּ

וּלְמַתָּן סִין מִשֵּׁם נִבְחָרוּ

וּמִתֶּקֶל לְעֵנָם בּוּ בּוֹטְרוֹ

כִּי אִם יִתְעוּ בְּאוֹמֶר "סְרוּ"

מִחֻלָּה בַּחִילָה יִחְלָה וְלֹא יִסְרֹל.

15 כִּי בִצְאָתָם לַמַּדְבָּר שׁוּר

מֵה יוֹעֵשׁ בּוּ כָּט אֶל שׁוּר

כִּי יִמִּירוּ כְבוֹד כְּשׁוּר

בְּכֵן הִיתָנוּ תּוֹיִם שׁוּר

ידי שלשה אשר בציה נאחרו מתייחס גם לטורנו בו הוזכרו מן ובאר ועב.

נוקרו נחצב להם, השווה: "ואל מקבת בור נקרתם" (יש' נא, א).

10 וּשְׁלוֹשׁ מִצְוֹת שֵׁם הוֹזְהָרוּ נראה שכוונת ר"א הקליר לברייתא שנשמרה בתלמוד: "עשר מצוות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן דינין ושביית וכיבוד אב ואם" (תענית ט ע"א). במכילתא דר"י (עמ' 156) נשמרו דעות שונות, אלא שמספר המצוות קטן משלוש או גדול ממספר זה.

12 וּמִתֶּקֶל לְעֵנָם בּוּ בּוֹטְרוֹ – כלומר, בני ישראל נתבשרו כי מרידותם הומתקה, ומעתה זכאים הם לקבל את התורה. לצורך "ומתק לענם" יש להשוות את הצורך "יתן להמתיק לען" בדעתו אביעה - תפילת טל - אלים ביום מחוסן (בשבעתא "בדעתו אביעה חידות" [ב 162], קטע "אלים ביום מחוסן" פרנקל, פסח, עמ' 225).

13-14 באומר "סרו" נכתב בגליון "מעשה העגל", על שם הכתוב "סרו מהר מן הדרך" (שמות לב, ח). החל מטור זה ואילך קושר ר"א הקליר בין תפילתו של משה במעשה מרה לבין תפילתו במעשה העגל. זאת על פי המדרש (שתחילתו הוזכרה בביאור לפיטו ר' ט' 10). נעתיק עתה את ההמשך הנוגע לעניינו (המדרש מצוי, כמוזכר, בשמו"ר מג, ב עמ' 143) וז"ל: (במרה) א"ל הקב"ה... אני מלמדך היאך תהא אומר... עשה את המר מתוק... כיון שבאו ישראל למדבר ובקש הא' לכלות אמר לו משה... לא כך אמרת לי במרה: הוי מתפלל ואמור: עשה את המר מתוק, ואף עכשיו חלי מרידותן של ישראל ורפא אותן הוי "ויחל משה". על פי מאמר זה נבין כי במשחק המילים "מחלה בחילה יחלה" מתכוון ר"א הקליר לפרש מילה זו משרש חלי שבארמית משמעו לשון מתיקות.

14 לא יסורו – לפי הניקוד (הכבלי) שנתקדה בו תיבה זו (יִסְרוּ) נבאונה מלשון יסורים, דהיינו: לא יבואו עליהם יסורים עוד. אך נראה לי שמסתבר יותר לנקוד "יוֹסְרוּ" כלו' לא יסור עם ישראל מן העולם, וינחם ה' על מה שאמר "ואמחה את שמם מתחת השמים" (דב' ט, יד).

16 שור -לשון ראייה, כבמקרא, כגון "אשורנו ולא קרוב" (במד' כד, יז). כך, על כל פנים נדרשה התיבה ולא מצאתי מדרש זה במדרשים הידועים. ופירוש הטור: הקב"ה הבין והביט מה יקרה (יועש = יַעֲשֶׂה) שֵׁם לעם ישראל, הם ימירו כבודם וכו'.

17 כִּי יִמִּירוּ כְבוֹד בְּשׁוּר: על שם הכתוב בתהילים (קו, כ) וכנראה פירש בו ר"א הקליר שאין "כבודם" אלא תיקון סופרים, ונתכוון המשורר לכבודו של מקום, שהמירוהו בעגל. כך פירשו חז"ל בספרי בהעלותך פד (עמ' 82) וכך נראה מפיטו של ר"א הקליר בקדושתא לפסח "אסירים אשר בכשר" [א 6937] פיטו (ה פרנקל, פסח עמ' 115) "בעם הממירים כבוד בתבנית שור".

18-19 בְּכֵן הִיתָנוּ תּוֹיִם שׁוּר, בהורייט עצי מין תאשור - כידוע, נרפאו מי מרה על ידי "ויורוהו ה' עץ וישלך אל המים". לפנינו פרפרזה של פסוק זה (בשם' טו, כה) – ה' התווה תו (עשה כיחזקאל ט, ד) לעיני משה (וזהו "שור"). אגב, התיבה אינה מנוקדת בכתב היד, ונראה שיש לנקדה בשורוק, וראה עוד בתיאור כ"י זה במבוא.

בְּהוֹרִיית עֲצִי מִן תַּאשׁוּר
20 נִיחַל בְּעֶדֶם נִיָּצַב כְּשׁוּר
וַיַּעֲדֵם עֲדִי כָּל קִישׁוּר
הַמְּאוּשְׁרִים בַּהוֹד אִישׁוּר
...<.

בְּהוֹרִיית עֲצִי מִן תַּאשׁוּר – כלומר, הקב"ה הראה למשה עץ שמינו כמיץ עץ התאשור המוזכר בכתוב "אתן במדבר ארז... ותאשור..." (יש' מא, יט). במכילתא (עמ' 156) נאמר "רבי נתן אומר זה עץ קתרוס". הקתרוס (או הקתרוס) אף הוא בן מינו של הארז כמבואר בבבלי, ראש השנה כג ע"א "אמר רב יהודה ד' מיני ארזים הן, ארז, קתרוס, עץ שמן וברוש", מכאן שהעץ שהשתמש בו משה להמתקת המים היה בן מינו של התאשור וכדברי הפייטן. ההגדרה ארז=קתרוס, לא נשתמרה, כנראה במקורות ארץ-ישראליים לעומת זאת נזכר בתנחומא תרומה ט' (וכן בתנחומא בוכר תרומה ט' עמ' 95) א"ר שמואל בר נחמן כ"ד מיני ארזים היו ומכלם לא נבחר אלא ד'... מכל מקום הקתרוס אינו ביניהם.

20 הכוונה: משה רבינו, שהתחזק כחומה לימין ישראל, התפלל בעדם. לפנינו מליצה על פי הכתוב "נצבו כמו נד" (שמ' טו, ח) שתרגמו אונקלוס "קמו כשור", ועשאו ר"א הקליר ענין למעשה מדבר שור. מליצות מעין אלו אינן זכורות לי בכתובתו, אך הושה בקדושתא דידן פיוט ז, ט' "נילבנה לבנים בצוען", שלקח הפייטן פסוק מפרשת הפלגה (בר' יא, ג) ונתנו ענין למעשה הנסים בקריעת ים-סוף.

21 ויעדם עדיי כל קישור - על פי הכתוב לאחר מעשה העגל "ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב", שנתפרש במדרשים השונים על העטורות, להם זכו בני ישראל מהר סיני כשאמר "נעשה ונשמע", אז ניטלו מהם, ואין הם עתידים לחזור אלא עם ביאת המשיח כמפורש, למשל, בתלמוד הבבלי שבת פח, א ובמקומות שנתפרטו בהערותיו של בעל "יפה עינים" לדף זה (עמ' 142 ד"ה "בשעה שהקדימו"). מכל מקום, מדברי ר"א הקליר משמע שתפילת משה הועילה, ועדיים הוחזרו להם. בספרי שלפנינו (דברים פסקא שנו) נשתמר מדרש שדרש את הפס' "ואשר חרב גאוותך" (דברים לג, כט) ועשאו ענין לעדיים שניטלו מישראל: אמר לו הקדוש ברוך הוא משה עתיד אני ליתן... לישראל... זיין שניטל מהם בחורב כענין שנאמר "ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב" (שמ' לג, ו) בשבועה... ועתיד אני להחזירו להם כענין שנאמר "חי אני... כי כולם כעדי תלבישי ותקשרים ככלה" (יש' מט, יח). ברי, שר"א הקליר, שהשתמש בביטוי "עדיי כל קישור", הכיר מדרש זה, אך יתכן שהכיר בורסיה שנשתמרה במדרש הגדול לפסוק זה (עמ' תשטו, ט' 24): "ואשר חרב גאוותך" מלמד שנתפלל משה שיחזור להם הזיין שניטל מהם בחורב... ומנין שנשבט הקב"ה שהוא עתיד להחזירו להם, שנאמר "חי אני... כי כולם כעדי תלבישי".

ברי שר"א הקליר הכיר מדרש זה, שכן השתמש בשם עצם "קישור" (ע"פ הפסוק: "ותקשרים" המופיע במדרש זה), אך מן הטור "ויעדם עדיי כל קישור" משמע שתפלת משה נענתה מיד, ולא נדחתה "לעתיד לבא". מדרש כזה לא מצאתי במדרשים הידועים.

כתב יד קמברג' T-S H2.55
(עמוד מס. 1)

כתב יד קמברג' T-S H2.55
(עמוד מס. 2)

כת"י קמברייג' T-S NS 118. 24
(עמוד מס. 1)

כת"י קמברייג' T-S NS 118. 24
(עמוד מס. 2)

נספח

הקורא ודאי הבחין כי רק תחילת הרהיט השני (פיוט ז') נשתמרה בקדושתא דידן, ובטורים ששרדו נרמז כי רצון הקב"ה היה להעביר (לפני משה?) את העצים המתאימים להמתיק מים מְרִים, אך באדיבות פרופ' ע' פליישר ז"ל מנהל המכון לחקר השירה והפיוט בגניזה נודע לי על קטע T.S.N.S.118.24 הכולל פיוטים ז', ו-2 מקדושתא מקבילה לקדושתא דידן. נשתמרו בה אך ורק פיוטי הרהיטים, כך שאין בידי לקבוע את זהות מחברן. השרידים מתפרסמים כנספח למאמר זה, מכל מקום הרהיט המקביל לפיוט ז' דידן בנוי בסדר תשר"ק, אף סופו שלו לא הגיע לידינו, אבל מופיעים בו כל סוגי האילנות שפורטו במכילתא דרבי ישמעאל, ויסע, פרשה א (עמ' 154), אם-כן, יש להניח שמטרת שני הפיטנים היתה להגיע למדרשו של רשב"י שאמר "דבר מן התורה הראהו". מכל מקום, פיוטי ז', דומים זה לזה בשתי הקדושתאות, ובהם מקבילות מילוליות מרובות. ברי כי אחד מהם שאב מִחֲבֵרו, אלא שאין בידינו, לעת עתה, לברר מי קדם למי. מכיון שמטרת הפרסום היתה להביא לידי הקורא את הקדושתא שחבורה ללא ספק בידי ר"א הקליר, פירשתי פירוש מלא את פיוט ז', שחובר על ידיו. ולא נזקקתי, בפירוש לפיוט המקביל אלא להפנות את הקורא לטור המתאים שבפיוטו הודאי.

17
גור קפץ תחילה ל' סוף² ;
<...> ים פופים ירדו לים סוף ;
5 <...> ת נחלים אשר שאבו בסוף ;
<...> סופקו עד בואם מול סוף ;
זחל <...> וכלב וכלב באו לסוף ;
תדרו מ <...> ת בקיעת מי ים סוף ;
טעו טעות אליל הנה איתם מוטמן ואסוף ;
10 יחד ב <מ> שארות שיקמם חבוי ולא חסוף ;
<פ> אילו ענות הוא העבירנו בסוף ;
למדו מפעלות ערב אשר עימם והאספסוף ;
מקום טיט ורפש נהפך סוף ;

(3) גור קפץ תחילה – שמו"ר פכ"ד (עמ' 88): "אמר ר' יהודה בר עילאי לא דיים שעבר עימהם צלמו של מיכה אלא... על הים הימרו שלא היו רוצים לירד אילולי שבט יהודה"; מדרש תהלים עו, ב: "נודע ביהודה... מפני מה זכה למלכות... בזכות שקפץ לתוך גלי הים" (דף קעא, א).

(4) מקביל לט' 1 שבפיוט הקלירי.

(6) סופקו עד בואם מול סוף – מדר"י, ויסע, פרשה א (עמ' 154): אחרים אומרים מים שנטלו ישראל בין הגזרים שלמו מהם באותה שעה.

(7) מקביל לט' 5 שבפיוט הקלירי. (9) מקביל לט' 10. (13) מקביל לט' 12 והשווה גם שמו"ר כד, א (עמ' 88): ובים סוף מנין שהמרו אלא... היה הים מלא טיט והיה אומר ראובן לשמעון... במצרים... בחומר ובלבנים... ובים... חומר מים רבים; מכילתא דרבי ישמעאל, ויהי פרשה ד, מונה את "נעשה כמין טיט שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג, טו)".

- נסותם בעשרה נסים אשר נעשו בסוף ;
 15 סכת אחד-עשר <...> ים-סוף ;
 ית קטנם עברו או <...> ? סוף ;
 מקביל לט' 15 פסל אשר עבר עימם בים-סוף ;
 מקביל לט' 16 ציר טרפו מהם בעובר? ים-סוף ;
 קצרה נפשם בעת באו ויגדלו לסוף ;
 20 ריעבם והצמיאם עבור זאת צאתם מסוף ;
 שאלו שאילות וניסו למעביכם ים-סוף ;
 <...> וחרפת <...> .

21

ובכן "ויצ' אל ה' ויורהו"

- תר עניו איזה המתוקה בעץ ;
 <...> לבחון להביא כל עץ ;
 רם לא פי <ענח> באיזה עץ ;
 קם בבהל בלב ולב <...> ומיתיעץ ;

(15 סכת- בכ"י מנוקד סכת.

סכת אחד עשר – שמו"ר מב, ז: אמר רשב"י י"א יום היו עם הקב"ה ובעשרים... היו מתחשבים לעשות העגל.
 (17-18) מקביל לט' 15-16 שבפיוט הקלירי.

פירוש לפיוט ז, שבנספח

שנינו במכילתא (ויסע א, עמ' 155) "ויורהו ה' עץ" ... ר' שמעון בן יוחאי אומר, דבר מן התורה הראהו... ויראהו... אינו אומר אלא ויורהו. לעומת זאת מצאנו תנאים אחרים, לדעתם הכוונה לעץ מסוים, שטעמו מר, כי הקב"ה "מרפא את המר במר" (שם עמ' 156). בפיוטנו, כך נראה, בונה הפייטן (או המקור שהיה לפניו, בכתב או בעל פה) את המחלוקות בענין זהו העץ המתאים בדרך שונה, ועל פיהן ניסה משה להשתמש בסוגים שונים של אילנות, אך ללא הצלחה. אילנות אלו נמנו במקורותינו כאילנות אליהן התכוון הקב"ה כשהראהו "עץ" למטרת המתקת המים המרים. סוף הפיוט אינו בידינו, אך נראה כי הפייטן (ושבו, או מקורו) מבקש להגיע למסקנה כי התורה, עץ החיים, היא היא שהמתיקה את המים המרים. ואני לא באתי בפירושי אלא לציין היכן הופיעו הזהויים שהפייטן מגדירים כנסיונות כושלים של משה לרפא את המים.

כששבתי ועינתי במדרש הגדול (בשלח טו, כה, עמ' שטו) ראיתי כי סדרם של זהווי ה"עץ" המופיעים שם הוא ממש כבפיוטנו. אציין לפי השורות שבמהדורה (עמ' שטז) במקביל לטורי הפיוט.

- ש' 22: ר' יהושע אומר זה עץ של ערבה. ט' 5: צימחי ערבה קטף
 ש' 22: ר' אלעזר המודעי אומר זה עץ של זית. ט' 7: עלה זית הישליך.
 ש' 23: ר' נתן בן יוסף אומר זה עץ של קדרים. ט' 9: נשא עצי גופר.
 ש' 23: ויש אומרים אף עיקרי תאנה. ט' 11: לתאנה... ומרה כעץ.
 ש' 23: ועיקרי רימון. ט' 13: יום רימון ימתיקם.

(חסר ומופיע במכילתא דר' ישמעאל בלבד) ט' 15: חוטר הרדפוני.

- (1) מן הביטוי "המתוקה בעץ" נראה כי לדעת הפייטן נסה משה לנהוג מנהג בשר ודם, אשר "במתוק מרפא את המר" (שם עמ' 156), שמא השתמש אחר כך הפייטן במלה "ומיתיעץ" כדי להראות כי יעץ לו (הקב"ה?) לבחור דוקא בעץ מר.
 (4) בבהל – בבהלה, מלה שכיחה בפיוט, ראה מאגרים.

- 5 צִימְחֵי עֲרֶבָה קָטָף ו...> שְׁהוּא הָעֵץ ;
 פָּרְסוּ עֲלֶה מְרִים וְלֹא הוֹמָתְקוּ בָּעֵץ ;
 עֲלֶה זֵית הַיִּשְׁלִיךְ וְהוּא מֵר מַעַץ ;
 סָגוּ מִרְתָּה וְלֹא נִמְתְּקוּ בְּלִקְיַחַת עֵץ ;
 נָשָׂא עֲצֵי גּוֹפֵר סִיבֵר שְׁהוּא הָעֵץ ;
 10 מְרִים נָחַ' ש' בּו' וְנוֹסְפוּ כְּלֵא נִמְתְּקוּ בָּעֵץ ;
 לְתֵאֵינָה אֲשֶׁר פָּרְיָהּ מִתּוֹק וּמֶרָה כָּעֵץ ;
 כִּמּוֹ כֵּן נָתַן בְּמִים מִמֶּנּוּ הָעֵץ ;
 יוֹם רִימוֹן יִמְתִּיקֶם וְלִקַּח מִהָעֵץ ;
 טָרְפוּ לֹא הוֹעִיל וְלֹא הוּא הָעֵץ ;
 צִירֵי תַחַת מוֹפֵיעַ בְּכ"י 15 חוֹטֵר הֶרְדּוּפְנִי קַחַת מִינוּ עֵץ ;
 בְּכַת"י זָרָז וְהָ יִשׁ? לִיכּוּ בְּמִים תַּחַת חֵי עֵץ ;
 <...> הַמִּים מִי מֶרָה אֲשֶׁר הָיָה <...>

- בלב ולב – תוך היסוס, השוה את הניגוד בפיוט הקלירי (ז), לעיל (ט' 5) "הן כי בלוא לב ולב אילו רדת סוף" וראה בביאור שם.
- 5 מכילתא דרבי ישמעאל, ויסע א' (עמ' 155): רבי יהושע אומר זה עץ של ערבה.
- 6 עלה מרים – צרופ מעין זה אינו זכור לי בלשון הפיוט, שמא סמיכות לפנינו והכוונה: עלים של עצים מרים, וכתב הסופר "עלה" במקום סמיכות הרבים "עלי" באנלוגיה ל"עלה תאנה" (בראשית ג, ז, שתרגומו "טרפי תינין" בלשון רבים). אך נראה יותר שלפנינו טעות סופר ויש לקרוא "פָּרְסוּ עַל הַמְּרִים", כלומר משה ("העניו" שנזכר בטור 1 ומשם ואילך) חתך (פָּרַס) את עץ הערבה והשליך על המים המרים אך ללא הצלחה.
- 7-8 ר' אלעזר המודעי אומר: זה עץ של זית שאין לך עץ מר יותר מעץ זית (מדר"י עמ' 155). וכנראה גם כאן יש להבין "עלי זית" בלשון רבים, השליך (משה), והוא (=העלים ככלל) מר מעץ. סגו נשארו כסיג במרירותם ולא נימתקו.
- 9 נשא עצי גופר – עצי גופר (בר' ו, יד) בתרגום המיוחס ליהונתן בן עוזיאל: "עצי גופן" – דקיסין קרדונין, ובתנחומא בשלח כד (דף צא, ב): ר' יהושע בן קרחה אומר: קרדנין.
- 10 מרים נחשבו – במכילתא מובאות שתי דעות באשר למהותם שלמים שנמצאו במרה (עמ' 156). ר' יהושע אומר: מרים נהיו לפי שעה ונמתקו. ר' אלעזר המודעי אומר: מרים היו מתחילתן. דברי הפייטן "נחשבו" – דו משמעיים הם, ואין לדעת כיצד סבר. מכל-מקום מספר הוא שלא הועילה שיטה זו שלריפוי – כלא נמתקו בעץ.
- 11 לתאינה... ומרה כעץ – מכילתא ויסע א (עמ' 156) "ויש אומרים עקר תאנה"; שמור"ר נ, ג (עמ' 158): ויש אומרים עיקרי תאנים.
- 12 ממנו העץ – כנראה נתכוון הפייטן לפירוש "עקר תאנה" שבמקורות. העקר (=השורש) ממנו צומח העץ.
- 13 יום – מילה שכיחה בפיוט במשמע: חשב, השווה: יומה ומורה, עבוד לזר חרדה, (קליר, את חיל, א 8533, אדרת ממלכה, ג"ש ר"ה, עמ' 74 ט' 12). אפשרות השימוש ברמון למטרת ההמתקה נזכר גם במכילתא דר"י ויסע א, עמ' 155.
- 14 טרפו – "טרפא" בארמית הוא "עלה", יש להניח שהפייטן משתמש במלה זו במשמע: ענף – כלומר: ענף הרמון לא הועיל.
- 15 חוטר הרדופני – מין זה נזכר אף הוא במדר"י ויסע א' עמ' 155, ר' יהושע בן קרחה אומר: זה עץ הרדופני. הרדופני – בכ"י מנוקד הרדופני.
- 16 זרז – בכ"י מנוקד זָרָז.
- תחת חיי עץ – השוה בפיוט ג' בקד' הקליר (ט' 15) תמך חיי עץ, ופירשתי שם שהכוונה לתורה "עץ חיים". אף מכאן משתמע שכוונת הפייטן היא לסיים במאמר "הורהו דברי תורה".

מסכת סופרים, מהדר' מ' היגער, ניו-יורק תר"ץ.
 ספרי במדבר, מהדר' ח"ש הורוביץ, ירושלים תשכ"ו²
 ספרי דברים, מהדר' א"א פינקלשטיין, ניו-יורק תשכ"ט²
 שמות רבה – מדרש רבה לספר שמות, וילנא (צילום ירושלים תשכ"א)
 שיר השירים רבה – מדרש רבה לשיר השירים, וילנא (צילום ירושלים תשכ"א)
 שיר השירים זוטא, מהדר' ש' בובר, וילנא תרפ"ה (מהדר' צילום, חש"ד).
 תוספתא, מהדר' ש' ליברמן, סדר זרעים, ירושלים תשנ"ג² (עם באור "תוספתא כפשוטה" לר"ש ליברמן)
 תנחומא – מדרש תנחומא, הוצאת לוי-אפשטיין, ירושלים תשכ"ה
 תנ"ב – מדרש תנחומא (הקדום והישן), מהדר' ש' בובר, וילנא תרמ"ה

ספרות המחקר

ג"ש, ר"ה – מחזור לימים הנוראים, מבואר בידי ד' גולדשמידט, כך, א, ראש השנה, ירושלים תש"ל
 ג"ש, יו"כ – מחזור לימים הנוראים, מבואר בידי ד' גולדשמידט, כך, ב, יום הכפורים, ירושלים תש"ל
 ג"ש, סוכות – מחזור לסוכות ושמיני עצרת, מבואר בידי ד' גולדשמידט (הושלם בידי י' פרנקל), ירושלים תשמ"א
 ג"ש, קינות – סדר הקינות לחשעה באב כמנהג פולין, מבואר בידי ד' גולדשמידט, ירושלים תשכ"ח
 ון-בקום – W. van Bakkum, Teh Qedushta'ot of Yehudah, Groningen 1988
 זולאי – M. Zulauf Zur Liturgie der baylonicshen Juden, Stuttgart 1933, ZLBJ
 ידה"מ – ידיעות המכון לחקר השירה העברית (כתב עת)
 לאות זכרון – ספר זכרון לאהרן מירסקי; עורכים אפרים חזן – יוסף יהלום, רמת גן תשס"ז
 מק"ג בר-אילן, ישעיהו – מקראות גדולות, הכתר, ספר ישעיהו, הוצאת אונ' בר-אילן, ירושלים תשנ"ו
 מחק"י בס"ע – מחקרי ירושלים בספרות עברית (כתב עת)
 מירסקי, פיוטי יב"י – פיוטי יוסי בן יוסי, יוצאים לאור ע"י א' מירסקי, ירושלים תשנ"א²
 סע"י – סדר עבודת ישראל (כמנהג אשכנז המערבי), רדליי תרכ"ח
 פרנקל, פסח – מחזור פסח, מבואר בידי י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג
 צונץ ל"ג – L. Zunz, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie, Berlin 1865